

PREVENTIEF PLEISTER PLAKKEN

Veiligheid binnen het cluster-4 onderwijs

RENN4

---

excellent in speciaal talent

Annika Hermanides
308722
SPH4-07
Stagiaire Caleidoscoop
Sociaal Pedagogische Hulpverlening
Uitstroomprofiel Jeugdzorgwerker
Stenden Hogeschool
Marinthe de Hek
Leeuwarden
05-05-2017

Voorwoord

Voor u ligt het ontwerp voor het afstudeeronderzoek dat binnen de organisatie voor speciaal onderwijs De Caleidoscoop zal worden uitgevoerd. In dit ontwerp wordt een basis gelegd voor het onderzoek, dat in periode van januari tot mei 2017 zal worden verricht.

Zo is er vanuit de context en analyse van het praktijkprobleem, gekomen tot een doelstelling dat tijdens het onderzoek centraal zal staan. Vanuit een theoretische onderbouwing, wordt dit onderwerp nader bekeken en afgebakend. Dit leidt tevens tot de verantwoording van de keuze het afstudeeronderzoek te richten op dit specifieke praktijkprobleem. Vanuit de doelstelling en het daarop volgende theoretische kader, is er uiteindelijk gekomen tot een probleemstelling, met bijbehorende deelvragen. Aan de hand van het beantwoorden van de deelvragen, zal uiteindelijk een antwoord gegeven kunnen worden op de probleemstelling. Met beantwoording van deze probleemstelling, zullen vervolgens handvaten opgesteld worden moet betrekking tot het waarmaken van de eerder vastgelegde doelstelling.

De manier waarop het onderzoek zal worden uitgevoerd, staat tevens beschreven in het onderzoeksontwerp. Zowel de manieren voor dataverzameling als data-analyse worden toegelicht, ondersteund door een tijdpad waarin de te ondernemen stappen per week staan beschreven.

Persoonlijk woord & dankwoord

Dit onderzoek betreffende de veiligheid binnen de klassensetting is opgestart naar aanleiding van vraagstukken met betrekking tot praktijksituaties binnen De Caleidoscoop. Deze organisatie zal dan ook een leidende draad hebben binnen het onderzoek, wat betekent dat het fieldresearch zal worden uitgevoerd binnen De Caleidoscoop en het literatuuronderzoek betrekking zal hebben op de mogelijkheden van de organisatie. Gezien dit onderzoek specifiek op deze organisatie betrekking zal hebben, heeft dit tot gevolg dat de gevonden resultaten niet automatisch terug te koppelen zijn naar andere vormen van speciaal onderwijs.

De leerlingen van De Caleidoscoop, zullen de doelgroep van dit onderzoek vertegenwoordigen. In het onderzoek zal regelmatig worden gerefereerd naar 'de leerling', die soms ook wordt aangeduid met 'hij'. Overal waar 'hij' staat, kan vanzelfsprekend ook 'zij' gelezen worden. Hetzelfde geldt voor 'zijn' en 'haar'.

Het onderwerp van dit onderzoek is aan het licht gekomen aan de hand van zowel desk- als fieldresearch naar de gang van zaken binnen De Caleidoscoop. Hiervoor zijn zowel interne als externe documenten bestudeerd en is er praktijkonderzoek gedaan door middel van interviews met medewerkers en participerende observaties. Met het opstellen van dit onderzoeksrapport wil ik dan ook mijn dank betuigen aan L. Schoonbrood, teamleider van De Caleidoscoop, voor het aanbieden van interne documenten en het tijd maken voor het afnemen van een mondeling interview. Ook gaat er dank uit naar T. Warkor, intern begeleider binnen De Caleidoscoop, die tevens interne documenten beschikbaar heeft gesteld. Daarnaast zijn er nog vele medewerkers te noemen (o.a. B. Venema), die aan de hand van mondelinge interviews een waardevolle bijdrage hebben geleverd aan dit onderzoek. Mijn dank hiervoor.

Samenvatting

Gezien binnen het cluster-4 onderwijs van onderwijsaanbieder De Caleidoscoop het bewerkstelligen van een veilig pedagogisch klimaat vele uitdagingen met zich meebrengt, is het doel van dit onderzoek gericht op het bijdragen aan deze missie. Dit heeft de volgende probleemstelling doen ontstaan: "Wat is er nodig om een optimaal veilig pedagogisch klimaat te bewerkstelligen binnen de klassensetting van het cluster4 onderwijs, om zo het komen tot een optimale leerontwikkeling van de individuele leerlingen te bevorderen?"

Voor het kunnen beantwoorden van deze probleemstelling, is er allereerst gekozen op te splitsen in drie deelvragen. Zo werd er allereerst gekeken naar de beschermende en – risicofactoren met betrekking tot de problematiek van de doelgroep. Vervolgens werd er gekeken naar de factoren die bijdragen aan het bewerkstelligen van een veilig pedagogisch klimaat. Tot slot zijn de in te zetten interventies besproken, waarbij ook gekeken is naar de interventies die de organisatie zelf te bieden heeft. Vervolgens is er ingezet op zowel desk- als fieldresearch. Zo is er ter verdieping gekozen voor literatuuronderzoek, waar ter specificatie is gekozen voor verschillende vormen van praktijkonderzoek. Zodoende zijn er vragenlijsten afgenomen onder de doelgroep, is er dossieranalyse gedaan en is er gekozen voor het afnemen van een interview met de gedragsdeskundige van de organisatie. Dit heeft geleid tot verschillende bevindingen, waaronder de enorme rol die de leerling-behoefte en leerkrachtcompetenties op dit gebied spelen. Een andere bevinding die opviel was de bekwaamheid en bewustheid waarmee de individuele leerlingen kunnen aangeven waar de behoeftes en beperkingen liggen. Hieruit is de conclusie gerold dat leerlingen kunnen worden ingezet voor het vaststellen van hun eigen behoeftes. De structurele inzet van de Klimaatschaal als leidende vorm wordt hierbij aanbevolen. Daarnaast wordt aanbevolen in te zetten op het aanbieden van sociaal-emotionele spelvormen ter bevordering van de positieve groepsdynamica. Tot slot wordt de leerkracht-coaching vanuit de commissie van begeleiding aanbevolen, om zo te komen tot optimale leerkrachtcompetenties die aansluiten op de behoeften van de individuele leerlingen. Dit gezamenlijk zou een aanzienlijke verbetering kunnen bewerkstelligen in het toewerken naar een veilig pedagogisch ontwikkelingsklimaat.

'cluster4', 'speciaal basisonderwijs', 'veiligheid', 'pedagogisch klimaat', 'groepsdynamica', 'gedragsproblematiek', 'interventies', 'leerling-behoefte', 'leerkrachtcompetenties'

Summary

De Caleidoscoop is currently facing challenges in providing a safe pedagogical environment where its students can flourish in regards to the cluster 4 education. The purpose of this research paper is to contribute De Caleidoscoop in facing these challenges.

The following problem statement has been formulated regarding the current challenge of De Caleidoscoop: What is necessary to create a safe pedagogical environment within the cluster 4 education in order to optimize the learning development of individual students?

In order to answer the above mentioned problem statement the researcher focused on the following aspects. At first the researcher had a in-dept look at the protective and risk factors related to the current challenges that are present within the sample size. Secondly, the researcher had a look at factors that can contribute in creating a safe pedagogical environment. Lastly, the interventions that can be used are discussed including the interventions used by the organization currently.

In order to answer the above mentioned aspects the researcher conducted a desk as well as a field research. Regarding the desk research a extensive literature study was conducted. Based on the literature review a questionnaire was created and distributed among the sample size. Furthermore information gathered by the organization regarding its students have been analyzed as well as the organizations human behaviour expert was interviewed.

After carrying out the literature study, questionnaire and interview the researcher uncovered that the relation between the needs of students and skills of their teachers play a significant role in regards to the pedagogical environment. Another finding was that the students could clearly demonstrate by themselves what their needs and restrictions are. According to the researcher this finding shows that the student is able to contribute in determining what it needs in order to develop. The researcher recommends using the pedagogical environment scale on a structural base for this. Other recommendations the researcher presents are using social-emotional games in order to improve a positive dynamic among the students. Lastly, teachers can be coached by the human behaviour expert to uncover those skills that the teacher is lacking in order to follow up on the needs of the students. The researcher is convinced that implementing these recommendations will lead to an improvement in creating a safe pedagogical environment for the students.

'cluster-4', 'special primary education', 'safety', 'pedagogic environment', 'group dynamics', 'behavioural problems', 'interventions', 'student needs', 'teacher skills'

Inhoudsopgave

Inleiding	6
Context & analyse	6
Doelstelling	7
Theoretisch kader	7
Probleemstelling	10
Onderzoeksvraag	10
Deelvragen	10
Leeswijzer	11
Methode	12
Onderzoekstypering	12
Onderzoekspopulatie en –eenheden	12
Operationalisatie	12
Dataverzameling	12
Data-analyse	14
Database & zoektermen	14
Tijdpad	15
Resultaten	16
Deelvraag 1	16
Deelvraag 2	19
Deelvraag 3	27
Conclusie, discussie en aanbevelingen	30
Conclusie	30
Discussie	32
Aanbevelingen	32
Bronnenlijst	33
Bijlagen	35
Bijlage 1: Vragenlijst Klimaatschaal	35
Bijlage 2: Interview gedragsdeskundige	37
Bijlage 3: Afgenomen vragenlijsten Klimaatschaal	41
Bijlage 4: Inventaris sociaal-emotionele spelvormen	54
Bijlage 5: Advies onderzoeksbegeleider praktijk . Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.	
Bijlage 6: HBO-kennisbank Invulformulier	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.

Inleiding

Context & analyse

Dit onderzoeksontwerp heeft betrekking op het afstudeeronderzoek dat later dit schooljaar zal worden uitgevoerd binnen cluster4 onderwijsaanbieder RENN4, locatie De Caleidoscoop. De Caleidoscoop verzorgt, als onderdeel van RENN4, gespecialiseerd onderwijs aan leerlingen met leerproblemen, beperkingen in het gedrag, psychiatrische problematiek en leerlingen met een verstandelijke beperking (RENN4, 2016). De leerlingen van deze school vertegenwoordigen de doelgroep die tijdens dit onderzoek centraal staat. Tijdens dit onderzoek zal er met name worden gekeken naar de afdeling groen 1, waar drie klassen gevestigd zijn. Deze klassen bieden plaats aan leerlingen die op een eind groep 4 tot een groep 6 niveau werken. Één van deze klassen zal in het bijzonder worden meegenomen in het praktijkonderzoek. Deze klas telt elf leerlingen in de leeftijd van acht tot tien, die werken op eind groep 4 en midden groep 5 niveau. Binnen de klas is er sprake van een diverse samenstelling van unieke leerlingen met elk hun eigen gedragsproblemen, psychiatrische problematiek en/of leerproblemen (RENN4, 2016). Het doel van het onderzoek is echter om de resultaten ook toepasbaar te kunnen maken voor de andere klassen binnen de organisatie. Hiernaar zal worden gestreefd vanuit het uitgangspunt dat de basis van een veilig pedagogisch ontwikkelingsklimaat in verschillende settings hetzelfde is. Met een veilig pedagogisch ontwikkelingsklimaat, wordt hier het volgende bedoeld; een omgeving waarin de leerling het gevoel heeft dat hij ertoe doet, dat hij erbij hoort en dat anderen rekening met hem houden en hem waar nodig helpen. Dit dient een voor de leerling veilige situatie te creëren, waarin de leerling emotioneel-vrij kan zijn en zijn gedachten, verhalen en inzichten durft te delen om zo tot ontwikkeling te komen (Haan & Kuiper, 2008). Hierbij speelt een positieve groepsdynamiek een grote rol. Met positieve groepsdynamiek wordt er gedoeld op een groepssamenstelling waarbij er sprake is van twee of meer individuen, die met elkaar zijn verbonden door middel van sociale interactie. Hierbij is het van belang dat deze sociale interacties een positieve invloed hebben op zowel het gedrag en de prestaties van de verschillende individuen, als op het algehele gevoel van veiligheid binnen de groep (Forsyth, 2010). Dit draagt bij aan de veilige situatie waarin een leerling emotioneel-vrij kan zijn en tot een optimale ontwikkeling kan komen. Hoewel de optimale ontwikkeling persoonsgebonden is en per leerling individueel vastgesteld dient te worden, wordt het voor het doel van dit onderzoek als volgt samengevat; het door middel van het inzetten van gepast onderwijs, die past bij de ontwikkelingsmogelijkheden van de leerling, werken aan diens toekomstperspectief (KPC Groep, 2012). Hiervoor is het van belang dat de individuele leerling zich daadwerkelijk in kan zetten om tot zijn optimale ontwikkelingsmogelijkheden te komen. Dit vraagt een veilige omgeving, waarin de leerling zichzelf durft te zijn en zich niet negatief beïnvloed voelt door de groepssamenstelling (Johnson & Johnson, 2008). Hieruit valt terug te lezen dat bovenstaande drie begrippen een grote invloed op elkaar hebben en zodoende sterk van elkaar afhankelijk zijn.

Dit leidt er toe dat er aan de hand van dit onderzoek gericht zal worden gekeken naar de veiligheid binnen de klassensetting van het cluster4 onderwijs. Vanuit de visie van De Caleidoscoop blijkt namelijk, dat er binnen de organisatie onder andere gestreefd wordt naar het neerzetten van een gestructureerd en veilig pedagogisch klimaat, van waaruit de leerling optimaal naar zijn of haar ontwikkelingsperspectief kan toewerken (RENN4, 2016). Hoewel door de verschillende betrokkenen actief wordt gewerkt aan het bewerkstelligen van deze veiligheid binnen de klassensetting, blijkt dit in de praktijk lastig te verwezenlijken. Zo blijkt er vanuit observaties en besprekingen met

verschillende leerkrachten, in verschillende klassen gebrek aan dit veilige ontwikkelingsklimaat. Hierbij is bijvoorbeeld sprake van een negatieve groepsdynamica, agressiviteit bij leerlingen, het ontbreken van een vaste structuur of wisselingen in het leerkrachtaanbod. Voor het kunnen werken aan een optimaal ontwikkelingsperspectief van individuele leerlingen, is het van belang om naast punten als behoeften van individuele leerlingen ook gericht in te zetten op punten als structuur, de rol van de leerkracht en de groepsdynamica. Pas wanneer de negatieve groepsdynamica is omgezet tot een positieve en er een veilig, gestructureerd pedagogisch klimaat is neergezet, kan er optimaal worden gewerkt aan individuele leerdoelen en de didactische ontwikkeling van de leerlingen (Hart & Hodson, 2011). In het theoretische kader zal bovenstaande nader worden toegelicht.

Doelstelling

Aan de hand van de missie van De Caleidoscoop – het neerzetten van een veilig pedagogisch klimaat om zo te komen tot een optimale leerontwikkeling – en observaties en gesprekken, waaruit blijkt dat dit nog niet afdoende terugkomt in de praktijk, lijkt het nuttig om in te zetten op het in kaart brengen van dit veilige pedagogische klimaat. Zodoende is dit onderzoek gewijd aan het volgende doel:

"Het in kaart brengen van een veilig pedagogisch ontwikkelingsklimaat met een positieve groepsdynamiek binnen de klassensetting van het cluster4 onderwijs, om zo te kunnen bijdragen aan het realiseren hiervan en de individuele leerlingen in staat te stellen tot een optimale leerontwikkeling te kunnen komen."

Door middel van dit onderzoek, zullen bruikbare theoretische kennis en praktische inzichten op het gebied van een veilig pedagogisch ontwikkelingsklimaat aan het licht worden gebracht. Deze zullen vervolgens worden omgezet in bruikbare handvaten, die door gedragsdeskundigen en leerkrachten van De Caleidoscoop zouden kunnen worden ingezet voor het kunnen bijdragen aan de missie van de organisatie.

Theoretisch kader

Het vraagstuk waarop met dit onderzoek wordt ingezet, een veilig pedagogisch klimaat vanuit een positieve groepsdynamica, is een veelbesproken onderwerp. Met name binnen het onderwijs, maar ook daar buiten, wordt geïnvesteerd in het bewerkstelligen van dit doel. De sociale interactie is immers een thema dat binnen elke vorm van groepssamenstellingen terugkomt. Daarbij komt dat de groepsdynamica zowel een positieve als negatieve invloed kan hebben op de doelen of uitgangspunten van de betreffende groepsamenstelling. Binnen De Caleidoscoop wordt er onder andere door middel van studiedagen en teamvergaderingen aandacht besteedt aan dit onderwerp, maar het thema komt ook buiten de organisatie veelvuldig terug. Zo is er op mondiaal niveau onderzoek gedaan naar dit onderwerp, waarop voor zowel het neerzetten van een theoretisch kader als het uitwerken van het literatuuronderzoek zal worden teruggegrepen.

Een positieve groepsdynamiek is niet vanzelfsprekend. Binnen een groep vinden er verschillende groepsprocessen plaats, die zijn op te delen in vijf fasen van ontwikkeling. Hierbij is er allereerst sprake van de vormfase, waarin de verschillende groepsleden over het algemeen vooral aan het aftasten zijn, er wordt gekeken naar wie de andere groepsleden zijn en wat de eigen rol binnen de groep is. Vervolgens ontstaat de stormfase, waarin groepsleden irritaties naar elkaar uiten, opstanden ontstaan en wordt gestreden om de groepsrollen. De derde fase, de normfase, is typerend voor het tot rust komen van de groepsdynamica, waardoor eenheid binnen de groep ontstaat. Dit leidt tot

de vierde fase, de prestatiefase. In de prestatiefase kunnen de groepsleden, zowel individueel als in groepsverband, prestatie leveren en bepaalde doelen bereiken. Tot slot is er nog de afsluitfase, waarin de doelen over het algemeen behaald zijn en de groep ophoudt te bestaan in het huidige groepsverband (Aronson, Wilson & Akert, 2011). In het streven naar een positieve groepsdynamiek, is de optimale situatie dan ook dat de groep zich in de prestatiefase bevindt. Vanuit deze fase kunnen de leerlingen optimaal werken aan zowel het bereiken van groepsdoelen als individuele ontwikkelingsdoelen.

De gevolgen van een groepssetting op het gedrag en zodoende de prestatie van de individuele persoon – in dit geval de leerling – blijkt met verschillende processen te maken te hebben. Zo zijn er allereerst de cognitieve en psychologische processen, maar ook kan er vanuit de groep een motiverende druk op de individu liggen, waarbij deze zich gemotiveerd voelt zich in te zetten vanuit de groepssetting. Hierbij kan zowel sprake zijn van een positieve motivatie als van een negatieve motivatie. Tot slot hebben ook de persoonlijke processen van het individu een grote invloed wat betreft de rol van de persoon binnen de groep. Zo kan iemand zich binnen een groep geïntimideerd voelen, wat er toe kan leiden dat de persoon zich niet durft te uiten, waardoor prestaties negatief beïnvloed worden. Ook kan de groepsdruk er juist voor zorgen dat iemand gedreven wordt in het uitvoeren van zijn of haar werk, waardoor prestaties positief beïnvloed worden (Forsyth, 2010). Dit is te verklaren aan de hand van de sociale-facilitatietheorie, waarin wordt gesteld dat er vanuit het overlevingsinstinct een bepaalde opwinding ontstaat bij aanwezigheid van anderen. Deze opwinding is voortkomend vanuit de gedachte dat het nooit zeker is hoe anderen zullen reageren en heeft invloed op het gedrag van het individu. Binnen een groep zal deze opwinding, ofwel de groepsdruk, dan ook continu aanwezig zijn. Door de opwinding die de individu ervaart, is hij geneigd om op de situatie, persoon of opdracht te reageren met dominante responsen. Deze dominante respons is afhankelijk van de betreffende individu in de specifieke situatie en kan zowel positief als negatief uitpakken (Vonk, 2007). Dit heeft onder andere te maken met de mate waarin de betreffende individu de opdracht beheerst of wat de vanuit de groep wenselijke respons is. Hieruit blijkt dat de groepsdynamiek binnen een klas mede bepalend is voor het gedrag van de individuele leerlingen en zelfs de individuele prestaties kan beïnvloeden. Om tot de visie van de organisatie te komen – waar de leerling optimaal aan zijn of haar ontwikkelingsperspectief kan werken – is het dus van belang een positieve groepssetting neer te zetten. Daarnaast blijkt uit onderzoek dat een veilige en vertrouwde omgeving tot gevolg heeft dat er op sociaal-emotioneel gebied binnen de groep meer samenwerking en onderlinge empathie plaatsvindt, maar er minder verbale en non-verbale conflicten opspelen. Wat betreft de individuele ontwikkeling en leerprestaties, blijken leerlingen in een veilige en vertrouwde omgeving hoger te scoren op toetsen en vaardigheden sneller op te pakken (Hart & Hodson, 2011). Hierbij zal er in dit onderzoek rekening gehouden moeten worden met de mogelijkheden en beperkingen van de individuele leerlingen, gezien er bij de doelgroep onder andere sprake is van gedragsproblemen met betrekking tot het sociale gebied. Iets wat steeds weer wederkeert met betrekking tot dit thema, is dus dat het veilige klimaat, de positieve groepsdynamica en de individuele ontwikkeling elkaar onderling beïnvloeden en samen kunnen zorgen voor een optimaal leerklimaat.

Wat betreft ontwikkelingen met betrekking tot het onderzoek naar groepsdynamica en de sociale psychologie die hierbij komt kijken, zijn de gestaltpsychologie en daaruit voortvloeiende veldtheorie belangrijke uitgangspunten. Lewin – die deze veldtheorie ontwikkelde – wordt door velen gezien als grondlegger van de groepsdynamica, al lagen

de wortels hiervan in Europa. Zo was Freud al rond 1900 bezig met de psychoanalytische benadering, al was deze voornamelijk gericht op individuen. Rond 1925 werd dit door Aichhorn toegepast op groepen, waarmee hij een van de eerste was die de psychoanalytische benadering gericht inzette op groepen (Remmerswaal, 2015). Hiermee kan gesteld worden dat al in de loop van vorige eeuw actief werd ingezet op de groepsprocessen. Nog altijd vormt groepsdynamiek een belangrijk onderzoeksonderwerp, waarin verschillende ontwikkelingen met uiteenlopende doelen plaatsvinden. Dit blijkt bijvoorbeeld uit onderzoek van Jackson, Joshi & Erhardt (2003), waarin maar liefst 63 onderzoeken die in de daarop voorgaande vijf jaar gepubliceerd werden, onder de loep worden genomen. Hierbij wordt met name gekeken naar de effecten van verschillen in de werkomgeving voor teams of werkgroepen en zelfs organisaties. Een ander voorbeeld – meer toepasbaar binnen het onderwijs – is te noemen in het werk van Johnson & Johnson (2008), waarbij onder andere wordt ingegaan op de communicatie binnen groepen, maar ook conflicthantering. Dit laatste is met betrekking tot dit onderzoek zeker nuttig in te zetten, gezien er binnen de negatieve groepsdynamiek veel sprake is van conflicten. Met dit onderzoek wordt er een poging gedaan om voor De Caleidoscoop een innovatieve bijdrage te leveren met betrekking tot het neerzetten van een positieve groepsdynamica en een veilig pedagogisch klimaat. Hiervoor zal gebruik worden gemaakt van de recente ontwikkelingen binnen het speciaal onderwijs, zoals voor de voor het theoretisch kader geraadpleegde bronnen. Tot slot zijn er natuurlijk relevante maatschappelijke ontwikkelingen die invloed kunnen hebben op het bewerkstelligen van een veilig pedagogisch ontwikkelingsklimaat met een positieve groepsdynamiek. Zo zou er in de situatie van een klassensetting waar sprake is van een onveilig ontwikkelingsklimaat vanuit een negatieve groepsdynamica, optimaal intensief ingezet kunnen worden op het herstellen van dit klimaat door het bieden van de benodigde ondersteuning. Ontwikkelingen als de Wet werk en zekerheid (Wwz), hebben echter een bepalende invloed op het aannamebeleid van het bijzonder onderwijs (VOS/ABB, 2016). Zo ook op het aannamebeleid van RENN4. Dit heeft onder andere te maken met vervanging bij ziekte, maar ook met de ondersteuning in de vorm van onderwijsassistentie of leerkrachtondersteuning. Zo hebben oudere leerlingen officieel recht op minder ondersteuning, wat er toe leidt dat er in gevallen dat deze ondersteuning in de praktijk wel nodig blijkt, moeilijk geboden kan worden (L. Schoonbrood, persoonlijke communicatie, 2 november 2016). Met dergelijke ontwikkelingen zal rekening gehouden moeten worden om dit onderzoek reëel te houden en voor de organisatie toepasbaar te maken.

Vanuit bovenstaande blijkt, dat voor het bewerkstelligen van een veilig pedagogisch ontwikkelingsklimaat met een positieve groepsdynamica van waaruit de leerling tot een optimale ontwikkeling kan komen, het dus allereerst van belang is om een veilig en vertrouwde pedagogisch klimaat te schetsen. In hoeverre dit klimaat door de individuele leerling als veilig wordt geschat, kan worden opgemaakt uit de bijgevoegde vragenlijsten van de Klimaatschaal (Donkers & Vermulst, n.d.). Deze vragenlijst wordt onder het kopje 'Methode' verder toegelicht. Vanuit deze veilige omgeving dient dan gewerkt te worden aan het creëren van een positieve groepsdynamiek, die weer een positieve invloed kan leveren aan de individuele prestaties van de leerlingen. Hierbij dient vanzelfsprekend rekening gehouden te worden met de (on)mogelijkheden van de organisatie en individuen.

Keywords: 'cluster4', 'speciaal basisonderwijs', 'veiligheid', 'pedagogisch klimaat', 'groepsdynamica', 'groepsdynamiek', 'sociale psychologie', 'gedragsproblematiek'.

Probleemstelling

Onderzoeksvraag

Aan de hand van het theoretische kader blijkt dat het klimaat binnen een klassensetting, de groepsdynamica tussen de groepsleden onderling en de individuele ontwikkeling van de leerlingen grote invloed uitoefenen op elkaar. Vanuit de organisatie wordt met betrekking tot dit thema de volgende visie nagestreefd; het neerzetten van een gestructureerd en veilig pedagogisch klimaat, van waaruit de leerling optimaal naar zijn of haar ontwikkelingsperspectief kan toewerken. Gezien dit in de praktijk lastig te verwezenlijken blijkt, is er met dit onderzoek ingezet op het kunnen aanreiken van praktisch inzetbare handvaten om zo te kunnen bijdragen aan het bewerkstelligen van een veilig pedagogisch klimaat.

Voor een innoverende bijdrage aan de visie van de organisatie, heeft dit de volgende onderzoeksvraag doen ontstaan:

- Wat is er nodig om een veilig pedagogisch klimaat te bewerkstelligen binnen de klassensetting van het cluster4 onderwijs, om zo een optimale leerontwikkeling van individuele leerlingen te bevorderen?

Deelvragen

- Wat zijn de beschermende factoren en de risicofactoren van de doelgroep ten aanzien van de gedragsproblematiek?
- Wat zijn de werkzame factoren voor een optimaal veilig pedagogisch klimaat binnen een cluster-4-groep voor kinderen met gedragsproblemen?
- Welke interventies zorgen bij de leerlingpopulatie van het cluster-4 onderwijs voor een veilig pedagogisch klimaat?

Leeswijzer

Ter verduidelijking van het onderzoek, zal hier kort worden toegelicht hoe het gehele onderzoek vormgegeven zal worden. Allereerst wordt er gekeken naar de wijze waarop het onderzoek plaatsvindt. Zo worden de onderzoekstypering, onderzoekseenheden en onderzoekspopulatie besproken, maar ook wordt er gekeken naar de wijze van dataverzameling en –analyse. Aan de hand van een tijdpad zal inzichtelijk worden gemaakt welke onderdelen wanneer zullen worden uitgewerkt.

Vervolgens zijn de resultaten terug te vinden. De resultaten zullen gestructureerd weergegeven worden, aan de hand van de drie deelvragen. Hierbij zal er zowel desk- als fieldresearch worden besproken.

De gewonnen informatie wordt vervolgens verwerkt in de conclusies. Hierbij wordt allereerst weer gekeken naar de te trekken conclusies per deelvraag, waarna een eindconclusie kan worden getrokken. Hierop volgend wordt er echter ook gekeken naar de manier van onderzoek voeren en eventuele hiaten binnen dit onderzoek. Dit is terug te vinden in de discussie. Tot slot zullen er aanbevelingen worden gedaan voor de organisatie met betrekking tot het bijdragen aan het bewerkstellingen van een veilig pedagogisch klimaat.

Methode

Onderzoekstypering

Om een antwoord te kunnen geven op de probleemstelling, is er gekozen voor zowel kwalitatieve als kwantitatieve onderzoeksmethoden. Er is voor deze vorm van onderzoek gekozen, gezien de verwachting is dat door middel van interviews, afnemen van vragenlijsten, dossieranalyse en gespecificeerd literatuuronderzoek de meest adequate gegevens verzameld zullen worden (Verhoeven, 2011). Daarbij is het probleemstelling specifiek gericht op praktijksituaties binnen de organisatie zelf en de behoeften van diens leerlingen, waardoor kwalitatieve dataverzameling het meest waardevol lijkt, maar om het breed te kunnen toepassen wordt er tevens gebruik gemaakt van kwantitatieve dataverzameling.

Onderzoekspopulatie en -eenheden

De onderzoekspopulatie waar naar aanleiding van dit onderzoek een uitspraak over zal worden gedaan, bedraagt zowel de leerlingen als de leerkrachten en andere medewerkers van het cluster-4-onderwijs. Er wordt namelijk gekeken naar een manier om deze leerlingen op een optimale manier onderwijs te kunnen bieden, maar dit gebeurt onder andere aan de hand van het kritisch bekijken van de competenties van de leerkracht.

De onderzoekseenheden die hierbij aan de orde komen, zijn allereerst de negen leerlingen uit de klas – die aan de hand van dossieranalyse en vragenlijsten nader aan bod zullen komen. Daarnaast behoort de gedragsdeskundige – waarmee een interview zal worden afgenomen – bij de onderzoekseenheden.

Operationalisatie

Pedagogisch ontwikkelingsklimaat: Voor het meten van het pedagogische ontwikkelingsklimaat, wordt gebruik gemaakt van de drie dimensies van Moos (1979) en de hierbij opgestelde Klimaatschaal. Zodoende worden de relatiedimensie, de systeemhandhavingsdimensie en de veiligheid en persoonlijke groeidimensie nader onderzocht aan de hand van vragenlijsten¹ onder de leerlingen. Hierbij wordt op groepsniveau gekeken naar de kwaliteit van de onderlinge leerling-relaties en de sfeer in de klas en wordt het leerkrachtgedrag bekeken aan de hand van orde in de klas en de kwaliteit van de interactie tussen leerkracht en leerling (Donkers & Vermulst, n.d.). Deze vragenlijsten kunnen op elk gewenst moment worden ingezet binnen de klas.

Positieve groepsdynamica: Aan de hand van bovenstaande vragenlijst met betrekking tot de relatiedimensie (onderlinge leerling-relaties en kwaliteit interactie tussen leerkracht en leerling), wordt gemeten hoe het staat met de relaties binnen de groepssamenstelling.

Dataverzameling

Om tot een volledige dataverzameling te komen, zullen de gekozen onderzoeksinstrumenten per deelvraag worden beschreven en beargumenteerd. De keuze voor het toepassen van de verschillende onderzoeksinstrumenten per deelvraag is bewust gemaakt en heeft als achterliggende gedachte dat er op deze manier een volledig beeld van de situatie wordt gecreëerd.

Deelvraag 1: Wat zijn de beschermende factoren en de risicofactoren van de doelgroep ten aanzien van de gedragsproblematiek?

---

¹ Zie Bijlage 1: Vragenlijst Klimaatschaal

Deze deelvraag zal deels aan de hand van fieldresearch, deels aan de hand van deskresearch worden uitgewerkt. Zo wordt voor het verkrijgen van een op waarheid berust beeld van de veelzijdigheid van de doelgroep ingezet op dossieranalyse van de negen leerlingen uit de betreffende klas en zal ook de gedragsdeskundig bevraagd worden op dit gebied. Dit laatste mede gezien verwacht wordt dat zij vanuit haar professie een goed beeld heeft over de beschermende factoren en risicofactoren van de doelgroep. Om deze gegevens vervolgens concreet te kunnen verwerken zal gebruik worden gemaakt van literatuuronderzoek met betrekking tot de verschillende gedragsproblematiek die zich voordoet binnen de organisatie.

Deelvraag 2: Wat zijn de werkzame factoren voor een optimaal veilig pedagogisch ontwikkelingsklimaat binnen een cluster-4-groep voor kinderen met gedragsproblemen?

Voor deze deelvraag is gekozen van een combinatie van deskresearch (literatuuronderzoek) en fieldresearch (onderzoek in de praktijksituatie) om zo een volledig mogelijk antwoord te kunnen geven op de vraagstelling. Zo wordt er allereerst literatuuronderzoek gedaan om zo een algemeen kader te schetsen waar een optimaal veilig pedagogisch ontwikkelingsklimaat aan zou moeten voldoen. Om dit kader te kunnen toespitsen op de betreffende organisatie, zal er een halfgestructureerd interview worden afgenomen met de gedragsdeskundige die op de school aanwezig is. Vervolgens zal er aan de hand van het afnemen van de Klimaatschaal bij de negen leerlingen uit de klas waar het onderzoek zich specifiek op richt, dieper worden ingegaan op de behoeften van de betreffende leerlingen. Hierbij is er voor gekozen om de vragenlijsten mondeling af te nemen, gezien verwacht wordt dat in verband met de korte concentratiespanne bij het zelfstandig lezen en beantwoorden van vragen een invalide resultaat zal worden verkregen. De voordelen die het vergelijken van de gevonden literatuur met het interview en de praktijkervaringen van de leerlingen met zich mee zal brengen, is onder andere het kritisch te kunnen nagaan of de gevonden literatuur aansluit op de praktijksituatie. Daarnaast kunnen de vanuit de literatuur beschreven factoren, worden vergeleken met de factoren die vanuit de praktijksituatie als belangrijk worden ervaren, waardoor een compleet beeld wordt geschetst, passend bij de unieke situatie van de organisatie. Een nadeel van deze onderzoeksmethode is dat het afnemen van de vragenlijst binnen één klas, niet kan instaan voor een totaalbeeld van de gehele doelgroep. Wel zullen hiermee echter de behoeften van leerlingen met uiteenlopende gedragsproblemen in kaart worden gebracht, waardoor de diversiteit van de samengestelde groep in acht wordt genomen.

Deelvraag 3: Welke interventies zorgen bij de leerlingpopulatie van het cluster-4 onderwijs voor een veilig pedagogisch klimaat?

Tot slot zal er bij de derde deelvraag door middel van literatuuronderzoek worden gezocht naar passende interventies. Hierbij zal aan de hand van analyse van eerdere onderzoeken gekomen worden tot het opstellen van interventies die een bijdrage kunnen leveren aan dit doel. Deze manier van dataverzameling is gekozen gezien er veelvuldig eerder onderzoek naar dit onderwerp is gedaan, waardoor er met het analyseren van deze onderzoeken een compleet beeld wordt verkregen van de verschillende interventies die effectief kunnen zijn. Om te kunnen aansluiten bij de interventies die de instelling momenteel al te bieden heeft, zal daarnaast in de praktijk onderzoek gedaan worden naar in hoeverre de organisatie beschikt over de vanuit het literatuuronderzoek naar voren gekomen passende interventies. Er is namelijk gebleken dat de organisatie zowel literatuur als interveniërende spellen te bieden heeft, maar dat hiermee weinig tot niks wordt gedaan. Dit heeft deels te maken met het gebrek aan kennis over de waarde van deze toe te passen interventies (T. Warkor, persoonlijke communicatie, 6 december 2016). Ter vordering van het gebruik van de passende interventies, zullen dan

uiteindelijk ook handleidingen worden opgesteld, waarin zowel de gebruikswijze als het agogische doel van de betreffende interventies worden toegelicht.

Aan de hand van bovenstaande verzamelde gegevens, dient duidelijk geworden te zijn wat de verschillende leerlingen binnen de cluster-4-groep nodig hebben voor een optimaal veilig pedagogisch ontwikkelingsklimaat en welke factoren er nodig zijn om dit te kunnen bewerkstelligen. Tevens wordt er licht geworpen op de interventies die hiervoor zijn in te zetten. Dit zal uiteindelijk leiden tot praktische handvaten waarin de behoeftes, vereiste voorwaarden en in te zetten interventies gezamenlijk bij kunnen dragen aan het bewerkstelligen van een optimaal veilig pedagogisch ontwikkelingsklimaat met een positieve groepsdynamica binnen de klassensetting van het cluster4 onderwijs, om zo te komen tot een optimale leerontwikkeling van de individuele leerlingen.

Data-analyse

De data-analyse zal aan de hand van verschillende methoden worden vormgegeven. Zo zal de informatie voortkomend uit het gedane deskresearch worden geanalyseerd aan de hand van het uiteenrafelen, coderen en structureren van deze informatie. Hierdoor zullen de belangrijkste punten uitgelicht worden, wat leidt tot een overzichtelijke en kordate beschrijving. Ook het interview zal op deze manier gestructureerd worden. Waar nodig, zal de informatie vervolgens in diagrammen weergegeven worden. Wat betreft de dossieranalyse, zullen de verschillende gewonnen gegevens – zoals vastgestelde diagnoses en geobserveerde gedragingen – overzichtelijk gemaakt worden aan de hand van tabellen. De afgenomen vragenlijsten van de Klimaatschaal, zullen bijeen gebundeld worden, om zo in één duidelijk overzicht te kunnen stellen op welke punten de leerlingen de meeste behoefte hebben aan (een andere) aanpak. Tot slot zal de vanuit de praktijk opgedane informatie betreffende de derde deelvraag, overzichtelijk worden gemaakt aan de hand van tabellen, waarin de betreffende interventie en de bruikbaarheid ervan overzichtelijk zal worden neergezet.

Database & zoektermen

Voor het opstellen van het theoretische kader is vooral gebruik gemaakt van literatuur, onderzoeken en wetenschappelijke artikelen die door de databases Books en Scholar beschikbaar worden gesteld (<https://books.google.nl/> & <https://scholar.google.nl/>). Daarnaast is er teruggegrepen op de vanuit de studie aanbevolen literatuur.

In de database is gezocht aan de hand van verschillende zoektermen. Zo hebben de volgende zoektermen nuttige informatie opgeleverd: 'positive group dynamics', 'peer pressure children', 'veiligheid klas', 'speciaal onderwijs groepsdynamica', 'voorwaarden veiligheid speciaal onderwijs', 'voorwaarden veiligheid onderwijs', 'ontwikkelingen groepsdynamica', 'recent research group dynamics', 'gedragsproblemen groepsdynamica' & 'definitie gedragsproblemen'.

Overige onderwerpen zijn uit boeken gehaald, waardoor er geen zoektermen ingevoerd dienden te worden. Wel is hier bijvoorbeeld geselecteerd op definities als: 'groepsgedrag', 'invloed van de groep op het individu', 'sociale invloed', 'groepsontwikkeling' & 'groepsprocessen'.

In totaal zijn er meer dan twintig bronnen geselecteerd als nuttig voor het onderzoek. Hiervan zijn er dertien daadwerkelijk meegenomen in de onderzoeksopzet. Dat niet alle bronnen zijn gebruikt, heeft onder andere te maken met gebrek aan relevantie voor dit onderzoek of de overlap tussen de verschillende bronnen.

Tijdpad

Hieronder zullen de verschillende stappen met betrekking tot dataverzameling –analyse worden weergegeven in een inhoudelijk tijdpad. De weken die in het tijdspad worden genoemd hebben betrekking op de kalenderweken. Gestreefd wordt naar het behalen van de eerste inlevermogelijkheid op 5 mei 2017.

Tijdpad	Onderdeel	Toelichting
Week 8-10	Deelvraag 3	Praktijkonderzoek m.b.t. deelvraag 3.
Week 11-12	Deelvraag 1	Literatuuronderzoek m.b.t. deelvraag 1.
Week 11-12	Deelvraag 2	Literatuuronderzoek m.b.t. deelvraag 2.
Week 12-13	Deelvraag 3	Literatuuronderzoek m.b.t. deelvraag 3.
Week 13	Deelvraag 1 & 2	Opstellen interviewvragen m.b.t. deelvraag 1 & 2.
Week 14	Deelvraag 1 & 2	Interview gedragsdeskundige m.b.t. deelvraag 1 & 2.
Week 14	Deelvraag 1 & 2	Uitwerken interview gedragsdeskundige.
Week 14-15	Deelvraag 1	Dossieranalyses m.b.t. deelvraag 1.
Week 16	Deelvraag 2	Afnemen vragenlijsten Klimaatschaal.
~~Week 16~~	~~Algemeen~~	~~Bijwonen werkgroep Pedagogisch Klimaat.~~
Week 13-16	Data-analyse	Verwerken van de verzamelde data aan de hand van gekozen analysemethoden.
Week 16	Feedback A.O.	Opsturen van A.O. naar scriptie- en stagebegeleider voor feedback.
Week 17	Verwerking feedback	Verwerking van verkregen feedback op A.O. en opsturen naar scriptie- & stagebegeleider ter goedkeuring.
Week 18	Inleveren A.O.	Inleveren van het A.O. via elo.stenden.com

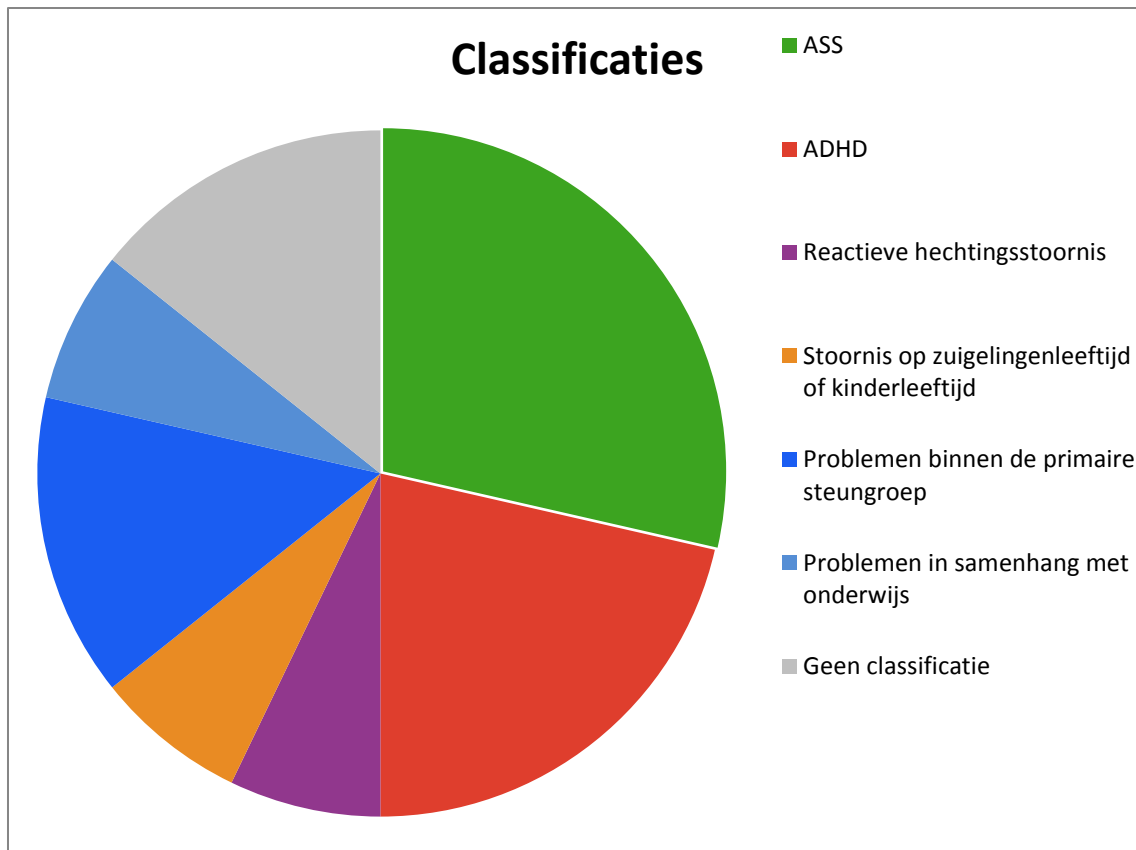
Resultaten

Deelvraag 1

Wat zijn de beschermende factoren en de risicofactoren van de doelgroep ten aanzien van de gedragsproblematiek?

Om te beginnen is het doel van RENN4 om binnen de school het pedagogisch-didactisch klimaat zo in te richten, dat de school een beschermende factor kan zijn voor de leerlingen. Dit houdt in dat de veiligheid en voorspelbaarheid centraal staan en dat men het belangrijk acht dat leerlingen gehoord en gezien worden (KPC Groep, 2012). Dit houdt onder andere in dat de klassensetting ruim en overzichtelijk is, met weinig prikkels en maximaal veertien kinderen. Ook het aanbieden van structuur, een duidelijk dagritme en voorspelbaarheid van de leerkracht is hierbij van belang (G. de Vries, persoonlijke communicatie, 7 maart 2017). Dit komt ook weer naar voren in het model CAREBAGS, waarbij de 'B' de beschermende factoren aanduidt. Daarnaast kunnen de ouders als beschermende factor worden meegeteld, gezien zij ervaringsdeskundig zijn en de school advies kunnen geven over interventies die op positieve wijze bij hun kind aansluiten. Ook het kunnen van de leerling wordt als beschermende factor gezien, hierop ligt dan ook de focus (KPC Groep, 2012). Opvallend hierin is dat de leerlingen van De Caleidoscoop over het algemeen goed kunnen aangeven waar ze tegenaan lopen of behoefte aan hebben (G. de Vries, persoonlijke communicatie, 7 maart 2017).

Verder is het voor het vaststellen van de beschermende en risicofactoren belangrijk om rekening te houden met de unieke eigenheid van het kind, zijn of haar probleemgedrag en/of stoornis en het systeem. Wat betreft deze stoornissen, komen met name A.S.S. en A.D.H.D. veel terug binnen de organisatie (G. de Vries, persoonlijke communicatie, 7 maart 2017). Om toch niet te vlak te kijken naar de algemene problematiek, maar ook open te blijven staan voor de uiteenlopende classificaties van de verschillende leerlingen binnen de klas, is er dossieranalyse gedaan betreffende deze classificaties (De Caleidoscoop, persoonlijke mededeling, 5 april 2017). De gewonnen gegevens van de negen leerlingen uit de klas waarin het onderzoek plaats vindt, worden hieronder afgebeeld in een cirkeldiagram. Bij het aflezen van deze diagram, dient rekening te worden gehouden met het feit dat aan bepaalde leerlingen meerdere classificaties zijn toegewezen.

Zoals in bovenstaand cirkeldiagram duidelijk af te lezen is, valt er binnen de klas diversiteit betreffende de gedragsproblematiek vast te stellen. Tevens komt naar voren dat met name de ASS en ADHD gerelateerde classificaties het meeste optreden, al dan niet in combinatie met een andere classificatie. Gezien er met dit onderzoek naar wordt gestreefd om een beeld neer te zetten dat op de gehele organisatie van toepassing is – en gezien uit het interview duidelijk naar voren komt dat met name ASS en ADHD een grote rol hebben binnen de organisatie – is er voor gekozen om het literatuuroverzicht hierop te richten.

Voor het bewaken van overzicht, zullen hieronder dan ook slechts de algemene beschermende factoren en risicofactoren voor de veel voorkomende gedragsstoornissen A.D.H.D. en A.S.S. weergegeven worden. Vanzelfsprekend zijn deze punten slechts beeldgevend en niet bepalend voor elk kind dat aan deze diagnose voldoet.

A.D.H.D.	
<i>Beschermende factoren</i>	<i>Risicofactoren</i>
Enthousiast	Bewegingsdrang (moeite met stilzitten)
Gemotiveerd bij sport en beweging	Slechte impulsremming
Bepaalde momenten sterke concentratie	Niet goed inschatten eigen functioneren
Spontaan en open	Opdringen in spel ander/roepen door klas
Gevoel voor humor	Moeite met richten/vasthouden aandacht
Zorgzaam	Moeite met emotieregulatie
Ondernemend	Moeite met omgaan met uitstel
In voor iets nieuws	Moeite met tijd & automatisering
Fantasierijk	Minder innerlijke motivatie voor werken
Sterk ontwikkeld rechtvaardigheidsgevoel	Zoekend naar sterke prikkels

A.S.S.	
<i>Beschermende factoren</i>	<i>Risicofactoren</i>
Toewijding naar specifieke onderwerpen	Gebrekkige centrale coherentie
Eerlijk	Moeite met ruimtelijke oriëntatie
Goed in schematische weergaven	Minder snel oppikken van routines
Goed in analytisch & deductief denken	Gevoel van stress en onveiligheid
Beelddenker	Hangt aan rituelen/obsessies
Goed visueel (langetermijn) geheugen	Druk gedrag voor afvoer stresshormonen
Komt afspraken na	Een-op-een koppeling bij begrippen
Merkt veranderingen in omgeving snel op	Gebrekkig verbeeldend vermogen
Onderzoekt de wereld grondig	Moeite met anticiperen en regulatie gedrag
Beleefd tegen anderen	Moeite met sociaal gedrag
Goed in zelfstandig werken/spelen	Moeite met inschatten emoties bij anderen
Goed in reproduceren van feiten	Moeite met beurtverdeling in gesprekken
Goed in systematiseren	Moeite met gezichtsuitdrukkingen
Oog voor detail	Vlakke mimiek
Onverstoorbaar en nauwkeurig	Moeite onthouden gezichten buiten setting
Beter dan gemiddeld in classificeertaken	Moeite met verdelen aandacht
Goed in taal en woordspelletjes	Eenzijdige interesses
Ca. 10% heeft een savant	Verliest zich in (verkeerde) details

Bovenstaande factoren zijn richtinggevend voor de behoeften van de leerlingen met verschillende gedragsstoornissen (Horeweg, 2013). Verstandig is dan ook om deze aandachtspunten mee te nemen in de vraag wat een leerling nodig heeft om zich te wanen in een veilig pedagogisch ontwikkelingsklimaat.

Deelvraag 2

Wat zijn de werkzame factoren voor een optimaal veilig pedagogisch klimaat binnen een cluster-4-groep voor kinderen met gedragsproblemen?

Om deze deelvraag te kunnen beantwoorden, is er onder andere een uitgebreid literatuuronderzoek gedaan. Vanuit de geraadpleegde literatuur zijn verschillende factoren naar voren gekomen, die een positieve werking zouden kunnen hebben op het pedagogische klimaat binnen de klas. Deze factoren zullen in onderstaande tekst worden toegelicht, verdeeld in de clusters leerkrachtfactoren, groepsfactoren en klassenfactoren. Tevens is een interview afgenomen met de gedragsdeskundige en zal ook naar deze informatie worden teruggekoppeld. In het interview is met name ingegaan op de werkzame factoren die momenteel binnen de school worden ingezet. Om de werking hiervan in de praktijk in beeld te brengen, zijn echter ook vragenlijsten van de Klimaatschaal afgenomen binnen de betreffende klas. Ter beeldvorming zullen deze opvolgend aan de gewonnen informatie worden getoond en besproken.

Leerkrachtfactoren

Het creëren van een optimaal veilig pedagogisch klimaat is van belang voor het ontwikkelen van de leerling. Pas wanneer leerlingen zich veilig en vertrouwd voelen in de leeromgeving, zullen ze kunnen ingaan op de uitdagingen die deze leeromgeving biedt en zich gaan kunnen ontwikkelen. Een optimaal pedagogisch klimaat, waarin kinderen zich voldoende kunnen ontwikkelen, houdt daarom rekening met de behoeften van de kinderen. Hierbij kunnen volgens Van Eijkeren (2005) de volgende drie basisbehoeften centraal worden gesteld; behoefte aan relatie, autonomie en competentie. Deze behoeften kunnen vervolgens worden gekoppeld aan drie aspecten van het handelen van de leerkracht, namelijk interactie, didactiek en les- en klassenmanagement. Dit leidt tot het volgende schema, waarin negen gedragsaspecten van de leerkracht terugkomen waarmee de leerlingen in hun drie basisbehoeften kunnen worden ondersteund.

	Relatie	Competentie	Autonomie
Interactie	Kinderen persoonlijk ontmoeten	Kinderen helpen reflecteren	Kinderen de ruimte geven en initiatieven te honoreren
Instructie	Instructie geven die veilig is voor kinderen	Activerend leren centraal stellen bij opdrachten	Kinderen ook de taak en/of vormgeving daarvan laten kiezen
Klassenorganisatie	Ontmoetingstijd creëren met kinderen	Aanpassingen in tijd en ruimte maken voor kinderen	Met kinderen plannen wat zij gaan doen

Noot: Uit [Overgenomen uit] Pedagogisch-didactisch begeleiden (p. 87), door M. van Eijkeren, 2005, Baarn: HBoekverpers.

In bovenstaande tabel komen verschillende gedragsaspecten terug, die door de leerkracht zijn toe te passen binnen de klassensetting, om zo voor hun leerlingen een veilig pedagogisch klimaat te creëren. Naast deze eigenschappen, zijn er echter nog meerdere competenties die een leerkracht nodig heeft om dit klimaat zo optimaal

mogelijk neer te zetten. Zo is kan er volgens Onstenk (2011) onderscheid gemaakt worden tussen de didactische competentie, de samenwerkingscompetentie en de pedagogische competentie. Vanuit de vak- en didactische competentie, kan afgelezen worden in hoeverre de leerkracht in staat is om een leeromgeving te realiseren die de leerlingen stimuleert om zich de aangedragen kennis eigen te maken. Hieronder vallen ook competenties als het voorkomen van ordeproblemen, het aanzetten tot zinvol leren, het neerzetten en structureel hanteren van regels, het op een juiste wijze kunnen corrigeren van storend gedrag en het kunnen aannemen van een leidersrol (Geerdink, Volman & Wardekker, 2006). Hierbij is het voor leerkrachten van belang om structuur, duidelijkheid en een consequente aanpak te hanteren (G. de Vries, persoonlijke communicatie, 7 maart 2017). Daarnaast is er de samenwerkingscompetentie. Voor effectief pedagogisch handelen, is het namelijk van belang dat de leerkracht kan samenwerken, met zowel collega's als ouders van de betreffende leerlingen. Ook het kunnen samenwerken met hulpverleningsorganisaties, buurtinstanties etc. kan een belangrijke rol spelen. Tot slot is er de pedagogische competentie. Met name deze pedagogische competentie is van belang voor het kunnen neerzetten van een optimaal veilig pedagogisch klimaat. Hierbij ligt de nadruk op het bevorderen van de sociaal-emotionele en morele ontwikkeling van de leerlingen en het creëren van een veilige leeromgeving. Dit wil zeggen dat een pedagogisch competente leerkracht zich focust op het vormen van de leerlingen tot zelfstandige, verantwoordelijke en sociaal competente personen. Hierbij dient de leerkracht ervoor te zorgen dat leerlingen zich welkom voelen en welkom zijn, gewaardeerd worden, weten dat ze erbij horen en op een respectvolle manier met elkaar omgaan. Ook is het belangrijk om een situatie te creëren, waarin leerlingen worden uitgedaagd om onderling verantwoordelijkheid te nemen voor elkaar, initiatieven te nemen en zelfstandig te kunnen werken. Wat hierbij van wezenlijk belang is, is dat de leerkracht zich dient te verbinden met zijn leerlingen en hun ouders. Ook het eigen bewustzijn van waarden en normen is tekenend voor de hoedanigheid waarin een leerkracht in staat is een veilig pedagogisch klimaat te creëren (Onstenk, 2011).

Kort gezegd kan er dus gesteld worden dat een leerkracht binnen het cluster-4 onderwijs probleembewustzijn nodig heeft, net als een professionele betrokkenheid bij de leerlingen. Tevens is het van belang om een denkkader wat betreft de diversiteit van de leerlingen en de onderlinge verschillen te hebben. Hierbij dient een leerkracht de eigenheid van de leerlingen te herkennen en erkennen. Ook een denkkader betreffende de pedagogische kwaliteit van het onderwijs, waarbij een onderzoekende houding zeker van pas komt, is geen overbodige luxe. Tot slot dient een leerkracht te beschikken over kennis, lef en vaardigheden (Geerdink, Volman & Wardekker, 2006). Echter is ook het hebben van uithoudingsvermogen van belang voor het doeltreffend kunnen werken met deze doelgroep (T. Warkor, persoonlijke communicatie, 4 mei 2017). Dit kan onder andere weer worden toegepast bij het uitvoeren van bovenstaande negen gedragsaspecten van Van Eijkeren (2005).

Om leerkrachten van De Caleidoscoop te ondersteunen bovenstaande competenties en gedragsaspecten concreet te kunnen toepassen in de praktijksituatie van het cluster-4 onderwijs, worden er vanuit de organisatie verschillende hulpmiddelen aangeboden. Zo biedt RENN4 coachingstrajecten en scholing binnen de school, die dan bijvoorbeeld aan de hand van studiedagen worden voorgedragen aan de leerkrachten. Ook kan een leerkracht coaching krijgen van het CVB (Commissie van Begeleiding), waarbij bijvoorbeeld de gedragsdeskundige in de klas komt meekijken, om zo samen met de leerkracht een plan op te stellen (G. de Vries, persoonlijke communicatie, 7 maart 2017).

Groepsfactoren

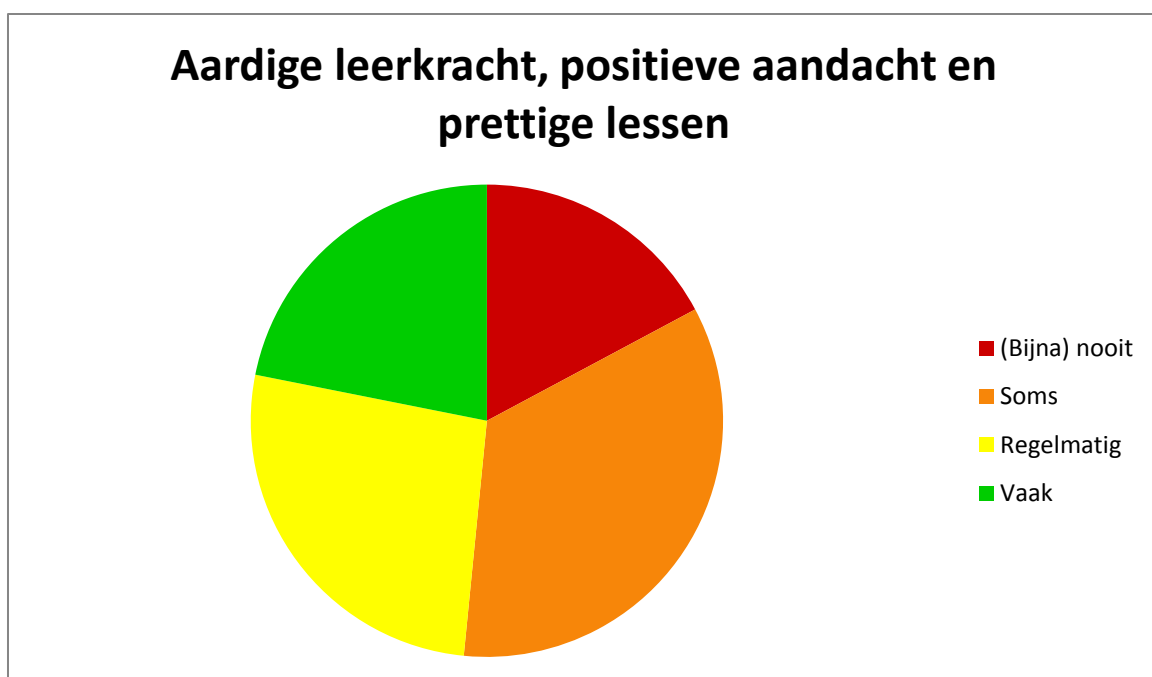
Naast de factoren die voornamelijk vanuit de leerkracht komen (leerkrachtcompetenties), spelen ook andere factoren een belangrijke rol in het creëren van een veilig pedagogisch klimaat. Dit wil echter niet zeggen dat de leerkracht geen rol heeft binnen deze processen. Met betrekking tot de groepsfactoren bijvoorbeeld, heeft de leerkracht vaak een belangrijke, sturende rol in het proces. Zo ook in de vijf fasen van groepsvorming, waar leerlingen zich allereerst in de oriëntatiefase of vormfase bevinden. Voor een leerkracht is juist in deze fase het sturen naar de gewenste normen, waarden en opvattingen zeer van belang, gezien op deze wijze eerder een gestructureerd veilige situatie kan worden gecreëerd. Hetzelfde geldt natuurlijk voor de andere vier fasen, waarbij elke keer het juist begeleiden van de processen mede bepalend zijn om te komen tot een veilige groep (Sipman, 2014). Echter, wordt er ook veel bepaald door de onderlinge verhoudingen in een groep. Zo kan het voorkomen dat er een grote onderlinge betrokkenheid heerst en er sprake is van een hechte groep. In tegenstelling daarvan, kan het ook zo zijn, dat leerlingen elkaar niet nodig lijken te hebben of zelfs contact mijden. Voor het neerzetten van een veilige groep, is het ten allen tijde van belang om een goede sfeer in de klas te bevorderen en pesten te voorkomen. Hierbij is het voor de leerkracht van belang om ook andere zaken in het oog te houden, die ervoor zouden kunnen zorgen dat de leerlingen zich emotioneel onveilig voelen. Voor een leerling kan namelijk de ervaring dat medeleerlingen zijn of haar vragen dom vinden of dat hij of zij altijd de slechtste resultaten behaald zorgen voor emotionele onveiligheid. Hetzelfde geldt echter voor de ervaring dat er door de leerkracht te weinig aandacht aan de betreffende leerling wordt geschonken, waarbij dit in de ogen van de leerkracht niet zo hoeft te zijn. Het creëren van een positieve binding tussen leerlingen onderling, tussen leerlingen en de schoolse situatie en tussen leerling en leerkracht, is een belangrijk gegeven. Vanuit hier kunnen leerlingen leren omgaan met onveilige situaties (Geerdink, Volman & Wardekker, 2006). Tot slot speelt ook de groepsstructuur een grote rol bij het al dan niet neerzetten van een veilig pedagogisch klimaat. Zo zijn er binnen een groep waarden en normen waar leerlingen onderlinge afstemming over moeten vinden maar die ook juist kunnen zorgen voor verdeeldheid binnen de groep. Ook de vriendschapsrelaties tussen leerlingen onderling, de manier waarop de leerlingen met elkaar communiceren en de invloed die bepaalde leerlingen op de groep hebben zijn van invloed op het klimaat binnen de klas (Eijkeren, 2005).

Klassenfactoren

Met klassenfactoren wordt er met name gedoeld op de inrichting van de klassensituatie en de invulling van de lessen. Met een goed klassenmanagement worden voorwaarden geschept voor succesvol onderwijs, zijn lessen voorbereid, is de dagindeling helder en zijn de leerlingen op de hoogte van de regels (Eijkeren, 2005). Hierbij is het voor de leerkracht van belang in te zetten op anticiperen, structureren en timen van leertijd en routines. Met name het creëren van een vaste structuur is belangrijk. Dit heeft invloed op de rust en concentratie van de leerlingen. Wanneer lessen niet goed worden voorbereid of de dagplanning plotseling wordt omgegooid, kan dit ter gevolg hebben dat leerlingen het overzicht kwijt raken, alsmede hun concentratie en de rust (T. Warkor, persoonlijke communicatie, 4 mei 2017). Ook de inrichting van het lokaal heeft echter invloed op het creëren van een veilig pedagogisch klimaat, denk hierbij aan de beschikbare ruimte, ordelijke inrichting en het aanbod van stimulerende materialen. Tot slot speelt de individuele verwerking, waarbij de leerkracht tijd maakt voor individueel contact, maar ook onderling contact stimuleert en het lesverloop mee voor de klassenfactoren (Onstenk, 2011). Dat deze gegevens toepasbaar zijn op het cluster-4 onderwijs, komt

ook terug in het interview met de gedragsdeskundige van de organisatie. Hieruit kwam naar voren dat een prikkelarme ruimte, met een overzichtelijke, visuele dagplanning zeer belangrijk is voor de doelgroep. Ook de individuele aandacht, waarbij ruimte is voor een unieke manier van begeleiden per individuele leerling, is vormend voor de manier van schoolaanbod op De Caleidoscoop (G. de Vries, persoonlijke communicatie, 7 maart 2017).

Om in kaart te kunnen brengen in hoeverre bovenstaande informatie van toepassing is in de huidige praktijksituatie, zijn onder de acht leerlingen die zich frequent binnen de klassensituatie bevinden, de vragenlijsten van De Klimaatschaal² afgenomen. Aan de hand van deze bevindingen, zijn een zevental diagrammen opgesteld, waarbij vier van de diagrammen betrekking hebben op de leerkrachtfactoren en de overige drie op de groepsfactoren.

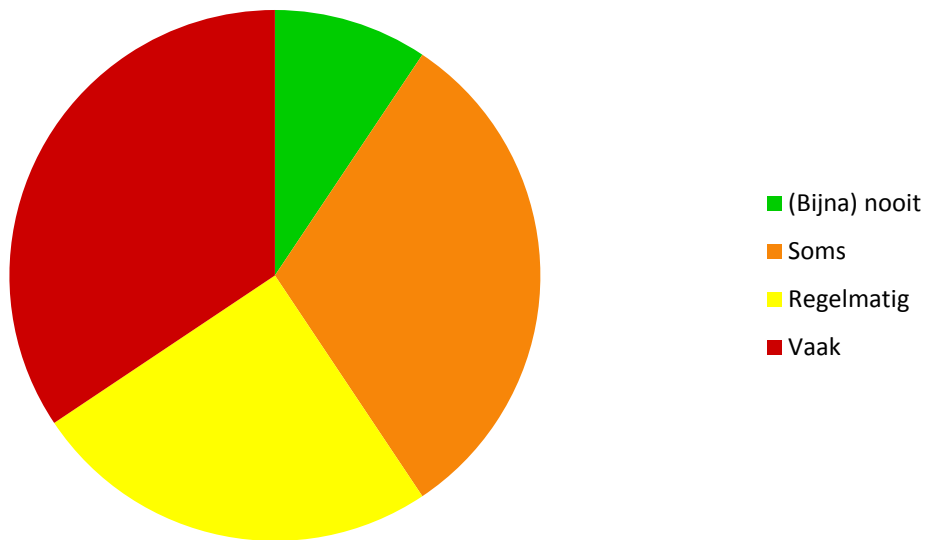

Zo kwam vanuit de factoren die betrekking hebben op de aardigheid van de leerkracht, de positieve aandacht die wordt geboden en de mate waarin leerlingen de aangeboden lessen prettig vinden, een zeer verdeelde score terug. Hieruit blijkt dat tussen de leerlingen onderling een groot verschil zit met betrekking tot deze punten. Dit zou kunnen wijzen op een verdeeldheid van de (positieve) aandacht van de leerkracht naar de verschillende leerlingen toe. Het kan echter ook te maken hebben met de verschillende behoeften die de leerlingen ervaren en het al dan niet terugkomen hiervan in het handelen van de leerkracht.

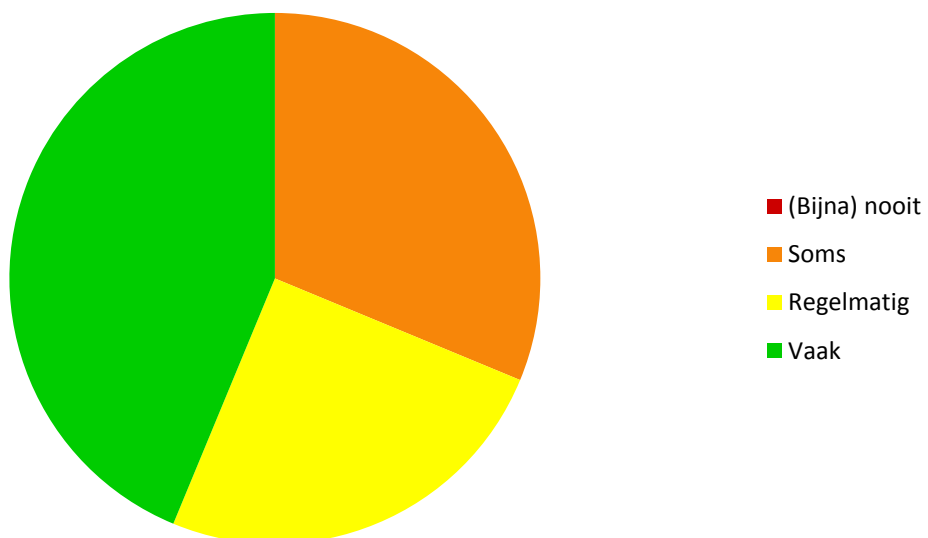
² Zie Bijlage 3: Afgenomen vragenlijsten Klimaatschaal

Onrust tijdens lessen leerkracht

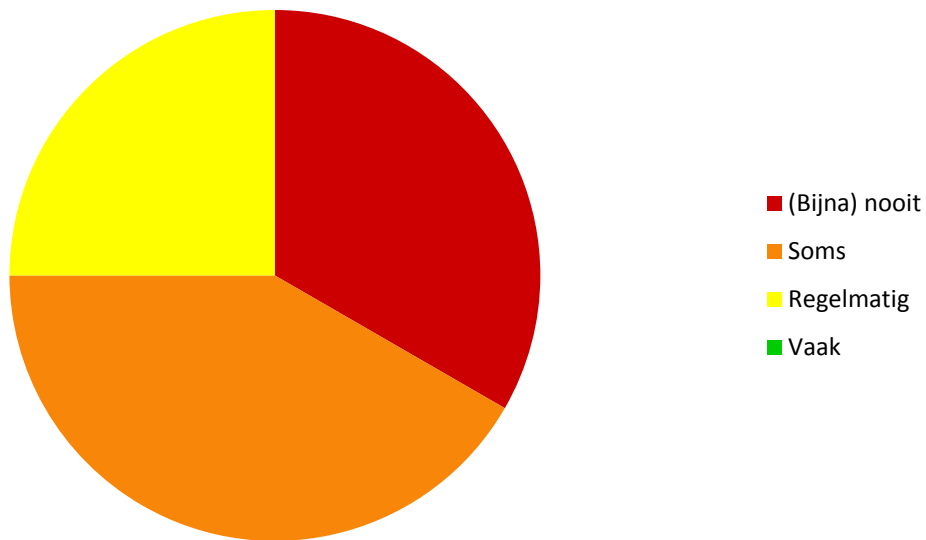
Wat betreft de vragen met betrekking tot de onrust tijdens de lessen van de leerkracht, komt een veel duidelijker beeld naar voren. Zo geeft een groot percentage van de leerlingen aan vaak onrust te ervaren tijdens de lessen en geeft slechts 1 leerling bij de verschillende vragen aan (bijna) nooit onrust te ervaren. Een opvallende factor waar zeker rekening mee gehouden dient te worden, maar die niet terugkomt in deze grafiek, is dat de betreffende leerling gehoorsproblemen heeft. De verscheidenheid betreffende deze grafiek is dus zeer waarschijnlijk afkomstig vanuit de wisselende interpretatie van de leerlingen.

Leerkracht toont belangstelling en helpt

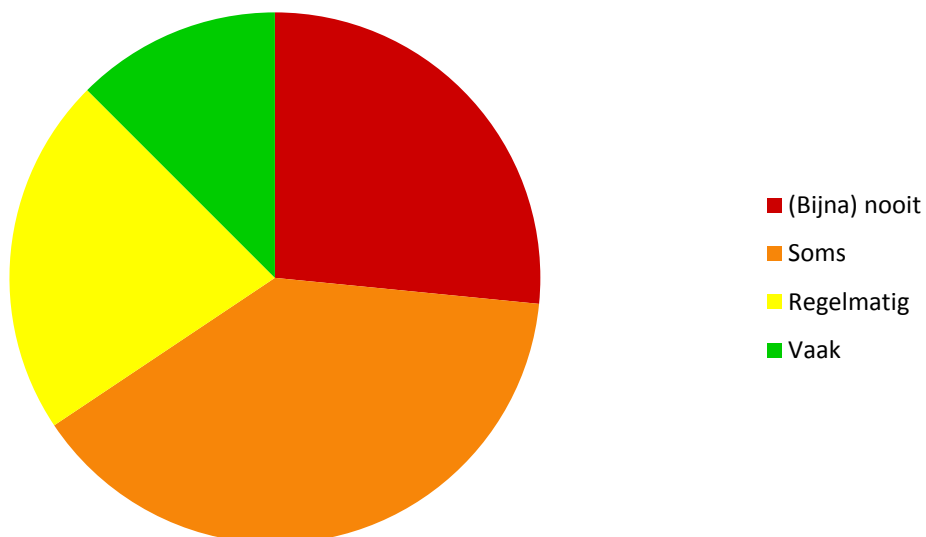
Wat opvalt is dat elke leerling, ondanks de vaak voorkomende onrust tijdens de lessen van de leerkracht, toch belangstelling en hulp van de betreffende leerkracht ervaart.

Rust & geborgenheid vinden bij leerkracht

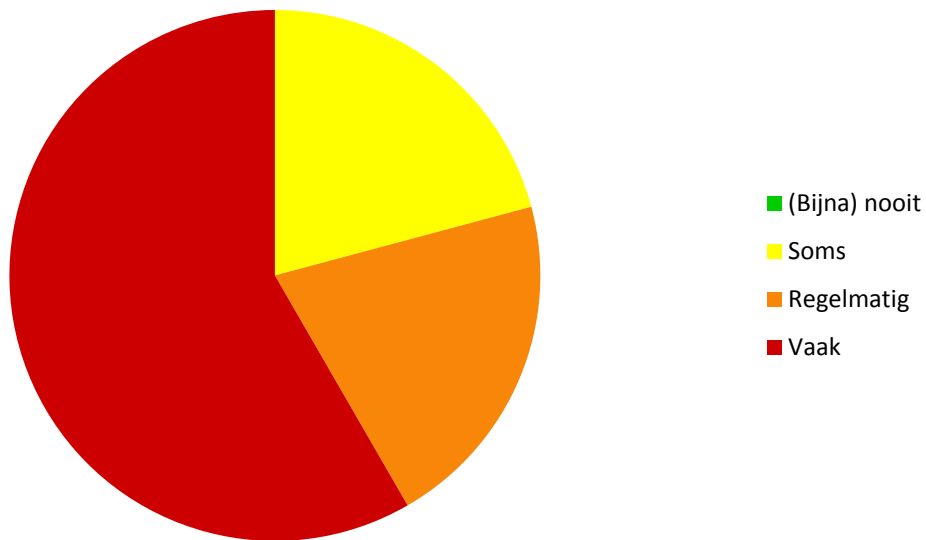
Dit in tegenstelling tot het vinden van rust en geborgenheid bij de leerkracht. Een groot deel van de leerlingen geeft aan (bijna) nooit bij de leerkracht terecht te kunnen voor rust en geborgenheid, wat toch wel zorgelijk is voor het kunnen neerzetten van een veilig pedagogisch klimaat. Hoewel er vanuit de ervaring van leerlingen dus wel oog is voor de begeleiding tijdens de lessen, wordt duidelijk aangegeven dat voor persoonlijkere zaken geen ruimte is in de ervaring van de leerlingen.

Positieve klas, sfeer en band medeleerlingen

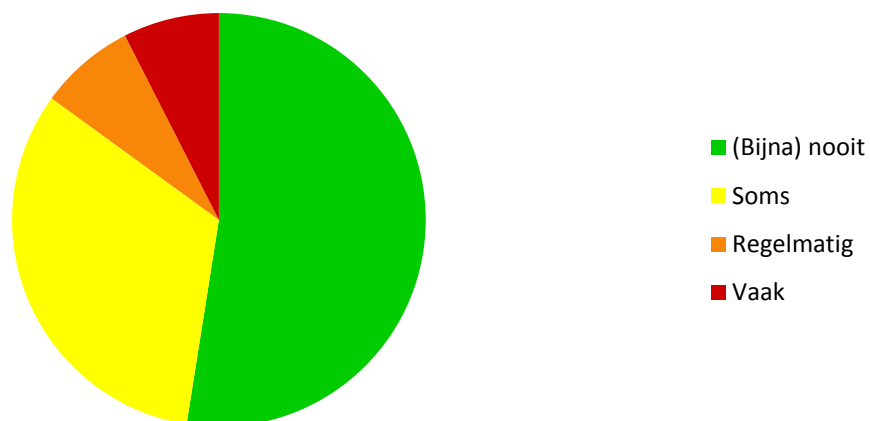
Dan de grafieken waaruit de groepsfactoren naar voren komen. In bovenstaande grafiek is af te lezen dat hoewel er verschillende opvattingen zijn met betrekking tot een positieve sfeer en de band tussen leerlingen onderling, toch een groot deel aangeeft dit (bijna) nooit of slechts soms te ervaren.

Ruzie, schelden, slaan & schoppen

Uit bovenstaande grafiek wordt de duidelijk waarom leerlingen de klas, sfeer en onderlinge band weinig positief beoordelen. Opvallend in deze grafiek is namelijk dat het merendeel van de leerlingen aangeeft dat er binnen de klas vaak ruzie voorkomt, met als gevolg schelden of fysiek geweld.

Pesten, roddelen, uitlachen, eigendommen anderen vernielen & lastigvallen buiten school

In tegenstelling tot het ervaren van ruzie, schelden en fysiek geweld, komt uit bovenstaande grafiek naar voren dat daadwerkelijk pesten, roddelen, uitlachen en vernielen van eigendommen of lastigvallen buiten de schoolse situatie, amper voorkomt. Dit verklaart ook de verschillende opvattingen met betrekking tot de sfeer en onderlinge relaties, wat in de eerste groepsgerelateerde grafiek naar voren kwam.

Deelvraag 3

Welke interventies zorgen bij de leerlingpopulatie van het cluster-4 onderwijs voor een veilig pedagogisch klimaat?

Om te beginnen, is het belangrijk om te kijken naar de manier waarop de interventies worden inzet. Zo is er de mogelijkheid om interventies preventief in te zetten, maar kunnen deze ook ingezet worden naar aanleiding van een conflict. Bij de wijze van inzetten, is het ook belangrijk om van te voren vast te stellen of er op een positieve of negatieve wijze interventies ingezet dienen te worden; belonen of straffen. Hier dient van te voren goed over nagedacht te worden. Zo blijkt uit onderzoek (Os, 2008) dat belonen effectiever is dan straffen, maar dat voor optimaal resultaat de straf niet geheel achterwege gelaten dient te worden. Door gericht te zijn op het belonen van gewenst gedrag, in plaats van het straffen van ongewenst gedrag, wordt uitgegaan van een positieve instelling. Wordt er gekozen voor een interventievorm waarbij straf een rol speelt, dient deze straf echter altijd in verhouding te staan tot het betreffende conflict waarbij de leerling in kwestie betrokken was. Alleen op deze manier kan straffen een effectieve bijdrage leveren (Veen & Olman, 2012).

Gezien voorkomen beter is dan genezen, zal hier voornamelijk worden gekeken naar het inzetten van preventiegerichte interventies. Hierbij is de wijze waarop de leerkracht de situatie ziet van cruciaal belang. Wanneer deze met negatieve verwachtingen de klas binnenstapt, zal dit namelijk invloed hebben op het gedrag van de leerlingen (Jong & Mijland, 2009). Een positieve instelling met oog voor de mogelijkheden tot verandering blijkt zodoende belangrijk. Vanuit deze houding is de kans het grootst om ook daadwerkelijke verandering te bewerkstelligen vanuit de in te zetten interventies. Durrant (2002) bespreekt zes interventies die kunnen worden toegepast om de gewenste verandering in gang te zetten. Zo kan er allereerst gekozen worden voor herkaderen. Hierbij wordt er een wijziging aangebracht in de manier waarop tegen een probleem wordt aangekeken, wat kan leiden tot ander gedrag of andere reacties hierop. Werkt dit niet, kan het doorbreken van een patroon een uitkomst bieden. Door kleine veranderingen aan te brengen in het ongewenste gedrag, kan een onbewuste gewoonte aan het licht gebracht worden. Tevens kunnen deze kleine veranderingen leiden tot grote. Een derde aanpak is doormiddel van observatieopdrachten te kijken naar de succeservaringen. Hierdoor wordt de aandacht van de leerling verplaatst op dat wat succesvol verloopt, wat ertoe leidt dat de focus verplaatst naar het verkrijgen van meer succeservaringen. Weer een andere manier die de leerkracht kan toepassen, is het zelf ten uitvoer brengen van het gewenste gedrag en het zodoende toewerken naar de oplossingssituatie zoals de leerkracht deze voor ogen heeft. Een alternatief hiervan is de 'doe alsof' taken. Hierbij doet de leerkracht alsof de oplossing al is bereikt, wat ertoe kan leiden dat de leerlingen anders tegen de situatie aankijken en zich als gevolg hiervan anders gaan gedragen. Tot slot kan ervoor gekozen worden om een element van onvoorspelbaarheid te introduceren. Het compleet omgooien van een bepaalde setting, kan een positieve invloed hebben op de ingesloten negatieve gedragingen, die gewoontes zijn geworden.

Eerder in dit onderzoek bleek dat een groot deel van de leerlingen ASS en ADHD gerelateerde classificaties hebben. Bij de inzet van interventies, zal hier dan ook specifiek naar worden gekeken. Zo zijn er interventies die voor bijvoorbeeld leerlingen met ADHD zeer invloedrijk kunnen zijn, maar die niet aanslaan bij leerlingen met ASS gerichte problematiek.

Voor kinderen met ASS, speelt structuur, veiligheid en acceptatie in een emotioneel neutrale relatie een belangrijke rol. Een interventie die aan de hand van deze punten ingezet zou kunnen worden, is het bieden van dagelijks individueel contact met een vast persoon, waarbij de dag kan worden besproken en afspraken herhaald. Dit kan bijvoorbeeld in de vorm van een mentorgesprek. Daarnaast kan het visueel weergeven van afspraken en dagplanningen voor deze leerlingen een heel stuk onveiligheid wegnemen. Wat betreft leerlingen met ADHD, kan er bijvoorbeeld gekozen worden voor peer tutoring, waarbij de betreffende leerling wordt geholpen door een medeleerling. Echter ook self-monitoring, waarbij de leerling zelf leert doelen te stellen, het proces voor het behalen van deze doelen te bewaken en zichzelf te belonen, blijkt een zeer doeltreffende interventie (Lieshout, 2009).

Bovenstaande interventies zijn echter vooral gericht op het creëren van individuele veiligheid en bevordering van het leerproces. Om te komen tot een veilige sfeer binnen het klassensysteem, is het van belang om groepsgerichte interventies in te zetten. Hierbij valt te denken aan opdrachten en werkvormen die een volledige les duren of tussen de lessen door worden toegepast (Jong & Mijland, 2009). Verstandig hierbij is om vooraf het doel van de interventie vast te stellen, waar op procesmatige en systematische wijze bewust naar toe wordt gewerkt, ofwel; agogisch werken. Gezien de jonge doelgroep, zou daarnaast het toevoegen van een speels element binnen de interventie, de inzet van de leerlingen zelf kunnen bevorderen. De inzet van muzisch-agogisch gerichte interventies, brengt een speelse doch doelgerichte manier van handelen naar voren, waarmee ingespeeld kan worden op deze behoeften van de doelgroep (Behrend, 2012). Ook de inzet van sociaal-emotionele spelvormen, waarbij op een soortgelijke wijze wordt ingezet op het behalen van de gewenste gedragverandering, zou bij de doelgroep van het cluster-4 onderwijs een gewenst resultaat kunnen opleveren.

Met bovenstaande gegevens in gedachten, is er gekeken naar het sociaal-emotionele spelaanbod dat de organisatie momenteel te bieden heeft. Aan de hand van praktijkgericht onderzoek³ bleek dat er wel degelijk sociaal-emotionele spelvormen binnen de school aanwezig zijn, maar dat daar momenteel weinig mee wordt gewerkt. Wat betreft het behalen van een veilig pedagogisch klimaat zijn er wel degelijk spellen uit dit spelaanbod binnen de klassensetting in te zetten. In onderstaand schema zijn de beschikbare sociaal-emotionele spelvormen in schema gezet, net als de verschillende doelen waar met behulp van de spelvormen naar toegewerkt kan worden.

<u>Inventaris sociaal emotionele spelvormen</u>	
Doel	Sociaal-emotioneel spel
<u>Emotionele ontwikkeling</u> <i>Herkennen, erkennen en benoemen van emoties. Bespreekbaar maken en leren hiermee om te gaan.</i>	Emotiespel - wereldkinderen
	Emo dobbelsteen
	Lekker-in-je-vel-spel
	Het EQ-babbelspel
<u>Persoonlijke ontwikkeling</u> <i>Vergroten van zelfvertrouwen, stimuleren van zelfwaardering en zelfbewustzijn en</i>	Ik ben steengoed
	Spiegel jezelf spel
	EigenWijsjes
	Kinder kwaliteiten spel

³ Zie bijlage 4: Inventaris sociaal-emotionele spelvormen

<i>het ontdekken van eigenwaarde en kwaliteiten.</i>	Beresterke gedachten
	Zo zie ik mezelf!
	Een steekje los?
	Omdenken: opvoedspel
<u>Sociale ontwikkeling</u> <i>Bevorderen van sociaal gedrag, sociale vaardigheden en de sfeer binnen de groep.</i>	Kracht van 8 kaartspel
	Praatprikkel
	MimiQ
	Het originele babbelspel
	Babbelspel junior
	Het EQ-babbelspel

Conclusie, discussie en aanbevelingen

Conclusie

Het neerzetten van een veilig pedagogisch klimaat, om zo te komen tot een optimale leerontwikkeling heeft een centrale rol binnen de missie van De Caleidoscoop (RENN4, 2016). Vanuit participerende observaties en gesprekken met diverse medewerkers, blijkt dit echter in de praktijk lastig te verwezenlijken en nog niet voldoende terug te komen. Vanuit deze waarneming, is dit onderzoek gericht op het in kaart brengen van een veilig pedagogisch ontwikkelingsklimaat, om zo te kunnen bijdragen aan het realiseren hiervan en leerlingen in staat te stellen tot een optimale leerontwikkeling te komen. Dit heeft de volgende onderzoeksvraag doen ontstaan: *"Wat is er nodig om een optimaal veilig pedagogisch klimaat te bewerkstelligen binnen de klassensetting van het cluster4 onderwijs, om zo het komen tot een optimale leerontwikkeling van de individuele leerlingen te bevorderen?"*

Aan de hand van diverse onderzoeksmethoden is er informatie opgedaan waarmee de deelvragen beantwoordt kunnen worden. Zo richt de eerste deelvraag zich op wat de beschermende factoren en risicofactoren ten aanzien van de gedragsproblematiek van de doelgroep zijn. Wat hierin opvallend naar voren komt, is dat met name de ervaringsdeskundigheid van zowel leerling als ouder, als beschermende factor wordt gezien. Een ander opvallend punt is de diversiteit van de problematiek onder de leerlingen. Hierdoor is er lastig een algemeen beeld vast te stellen betreffende de beschermende en risicofactoren van de doelgroep. Wel kan gesteld worden dat met name ASS en ADHD gerelateerde problematiek binnen de organisatie vertegenwoordigd is. Binnen deze twee clusters zit echter ook een groot verschil afgaande van de beschermende en risicofactoren (Horeweg, 2013). Gezien deze verschillende behoeftes en de wijze waarop leerlingen zelf hun behoeftes duidelijk blijken te kunnen aangeven, lijkt het verstandig in te zetten op het in gesprek treden met de leerlingen, om zodoende de individuele behoeftes in kaart te brengen. Hierbij kan vervolgens dieper worden ingegaan op de bijbehorende beschermende en risicofactoren.

Met de tweede deelvraag wordt de focus verplaatst naar de werkzame factoren die benodigd zijn om tot een optimaal veilig pedagogisch klimaat te komen. Met behulp van literatuuronderzoek en het afgenomen interview is hier een antwoord op kunnen geven, ondersteund aan de hand van de Klimaatschaal vragenlijsten die onder de leerlingen zijn afgenomen. Zo bleek uit de bestudeerde literatuur dat er met betrekking tot de werkzame factoren onderscheid valt te maken tussen leerkrachtfactoren, groepsfactoren en klassenfactoren. Hierbij is betreffende het eerste punt vooral gekeken naar de leerkrachtcompetenties die benodigd zijn voor het neerzetten van een veilig pedagogisch klimaat. Ook hierin komt de behoefte van de individuele leerling weer duidelijk naar voren. Denk hierbij aan het schema van Van Eijkeren (2005) waar de drie basisbehoeften van de leerlingen worden gekoppeld met de drie leidende handelsaspecten van de leerkracht. Hetzelfde geldt voor de pedagogische competentie van Onstenk (2011). Ook hierbij ligt de focus van het handelen van de leerkracht op de behoeftes van de leerlingen. Dit wil niet zeggen dat de leerkracht enkel en alleen gericht dient te zijn op de behoeftes van de leerlingen, ook eigen behoeftes, normen en waarden dienen in acht te worden genomen. Zelfbewustzijn van de leerkracht, maakt dat deze in staat is standvastig te staan voor het veilige pedagogische klimaat dat hij of zij wil neerzetten. Opvallend is dat ook betreffende de groepsfactoren de leerkracht een belangrijke rol speelt. De begeleiding van de leerkracht binnen de onderlinge groepsprocessen, is namelijk sturend voor de manier waarop deze verschillende processen verlopen (Sipman,

2014). In principe geldt hetzelfde voor de klassenfactoren. Hier wordt namelijk bedoeld op de klassenindeling en het aanbod van een duidelijke structuur, overzicht en regels, wat grotendeels door de leerkracht wordt bepaald (Eijkeren, 2005). Uit deze gegevens valt dus vast te stellen dat de leerkracht een zeer belangrijke rol speelt wat betreft het creëren van een veilig pedagogisch klimaat. Zodoende heeft deze ook een grote invloed op de werkzame factoren die een bijdrage leveren aan dit doel. Het op een adequate wijze begeleiden van de leerkracht in dit proces, zoals terugkwam in het interview met de gedragsdeskundige, is dus zeker geen overbodige luxe. Ter beeldvorming van de huidige situatie zijn er vragenlijsten van De Klimaatschaal afgenomen. Zorgwekkende punten die hierin terugkomen zijn de onrust die door de leerlingen onder de lessen wordt ervaren en het gebrek aan rust en geborgenheid die de leerlingen vinden bij de leerkracht. Ook viel de laag beoordeelde sfeer op, net als de ervaring dat er binnen de klas veel ruzie is, gescholden wordt of fysiek geweld gebruikt wordt. Uit deze punten valt af te leiden dat er op deze punten nodig ingezet dient te worden. Vanuit bovenstaande informatie, is het waarschijnlijk verstandig om hierbij in te zetten op de leerkrachtbegeleiding om het veilige klimaat te kunnen realiseren.

Tot slot de derde deelvraag, die is gericht op de interventies die bijdragen aan het behalen van een veilig pedagogisch klimaat. Wat betreft de inzet van interventies, blijkt ook dat de leerkracht weer een invloedrijke factor is. Zo is de houding waarmee deze de interventie start, voor een groot deel bepalend in hoeverre deze slaagt (Jong & Mijland, 2009). Wel wordt duidelijk dat positief gerichte, preventieve interventies meer kans van slagen hebben. Voor toepassen van interventies binnen de praktijksituatie is het dus verstandig om dit type interventie aan te houden. Daarnaast dient bij de keuze voor een interventie rekening gehouden te worden met de problematiek en bijkomende behoeften van de leerling. Zo is het verstandig bij leerlingen met ASS gerelateerde problematiek in te zetten op het bieden van structuur, maar zijn leerlingen met ADHD gebaat bij een heel andere aanpak. Wat dit punt betreft, zou het voor leerlingen met ASS waarschijnlijk passender zijn om deze gestructureerde aanpak aangeboden te krijgen binnen een klas met andere leerlingen die gebaat zijn bij deze structuur (G. de Vries, persoonlijke communicatie, 7 maart 2017). Door leerlingen met verschillende gedragsproblemen bij elkaar in één klas te zetten, kan er juist voor deze leerlingen een onoverzichtelijke en zodoende onveilige situatie ontstaan. Dit komt een veilig pedagogisch klimaat natuurlijk niet ten goede. Wat betreft groepsgerichte interventies, waarbij ingezet wordt op het stimuleren en bevorderen van de sfeer binnen de groep en onderlinge verhoudingen, blijkt een muzisch-agogische werkvorm zeer geschikt. Hierbij wordt vanuit een speelse insteek op bewuste wijze gewerkt aan het behalen van een bepaald doel. Vanuit deze bevinding, kan er ingezet worden op het invoeren van de sociaal-emotionele spelvormen die de organisatie momenteel zelfs zelf ter beschikking heeft.

Al met al is vast te stellen dat om een optimaal veilig pedagogisch klimaat te bewerkstelligen met name gekeken dient te worden naar leerling-behoeftes en leerkrachtcompetenties. Wat betreft de leerling-behoeftes, lijkt het waardevol in te zetten op het in gesprek treden met de leerling voor het vaststellen van deze behoeftes en waar nodig individueel passende interventies in te zetten. Met oog op de leerkrachtcompetenties, kan hiervoor gebruik gemaakt worden van de inzet van coaching van de commissie van begeleiding. Tot slot kan voor het positief beïnvloeden van de groepsdynamica gebruik gemaakt worden van sociaal-emotionele spelvormen, die tevens binnen de organisatie vertegenwoordigd zijn.

Discussie

Naar aanleiding van het gedane onderzoek en de gewonnen resultaten, kan gesteld worden dat het onderzochte thema veel met zich meebrengt. Wat betreft de afbakening van het onderwerp had een verdere begrenzing, op bijvoorbeeld enkel de leerkrachtcompetenties of de in te zetten interventies, kunnen zorgen voor meer verdieping op dat punt. Door in te zetten op het gehele pedagogische klimaat met haar diverse categorieën, wordt het probleem wel uitgebreid bekeken, maar wordt er minder op de deelaspecten ingegaan, wat kan worden ervaren als een gemis. Echter is de informatie die met de keuze voor het brede onderwerp is opgedaan door de student zelf als zeer waardevol en leerzaam ervaren.

Betreffende de gegevensverzameling en medewerking van de onderzoekspopulatie zijn amper tegenslagen aangetroffen. Enkel het bijwonen van de werkgroep Pedagogisch Klimaat, kon niet doorgaan wegens het vervallen van de bijeenkomst. Gezien er echter geen gemis is ervaren betreffende de informatie, wordt dit niet gezien als hindering van het onderzoek. Hierdoor is er geen sprake van stoorzenders die een verhindering hebben doen ontstaan in het onderzoek, wat de kwaliteit van het onderzoek in stand houdt. Wel dient betreffende de bruikbaarheid van het onderzoek rekening gehouden te worden met het feit dat de vragenlijsten en de dossieranalyses slechts betrekking hebben op één van de klassen binnen de organisatie. De hieruit gewonnen gegevens hebben dus niet per definitie betrekking op de gehele doelgroep. Ter verbetering van de validiteit van het onderzoek, zou voor een volgende keer kunnen worden ingezet op het toepassen van deze vragenlijsten en dossieranalyses op elke klas. Ook zou er gekozen kunnen worden voor het toepassen op één klas per afdeling, zodat er verschillende leeftijdscategorieën binnen het onderzoek worden betrokken. Daarnaast zou er nog gekozen kunnen worden voor het afnemen van meerdere interviews, onder verschillende disciplines. Gezien dat voor dit onderzoek niet als meerwaarde werd gezien, is hier niet voor gekozen. Voor diepgaander onderzoek, met betrekking tot bijvoorbeeld de leerkrachtcompetenties, zou hiervoor echter wel gekozen kunnen worden.

Aanbevelingen

Naar aanleiding van het onderzoek, de conclusies die hieruit getrokken konden worden en de discussiepunten die ter sprake kwamen, kan het een en ander qua aanbevelingen worden gedaan. Zo was met betrekking tot het onderzoek een opvallend punt dat de betrokken leerlingen zelf bijzonder goed in staat waren hun behoeftes aan te geven. Dit kwam in het interview naar voren, maar bleek ook uit het mondeling afnemen van de vragenlijsten van de Klimaatschaal. Gezien de waardevolle informatie en gesprekken die hier achterweg kwamen, wordt zeker aanbevolen dit structureel toe te passen. Dit zou bijvoorbeeld kunnen worden ingezet na de Gouden Weken, op het moment dat de groepsdynamica enigszins tot rust is gekomen. Op deze wijze worden de behoeftes van de individuele leerlingen heel duidelijk in kaart gebracht, net als de punten waarop binnen de klassensetting ingezet moet worden. Daarnaast aanbevolen om tijd maken voor (wekelijkse) individuele momenten met leerlingen, waarbij ruimte is voor het bespreken van de behoeftes van deze leerlingen, maar ook voor het werken aan persoonlijke leerdoelen. Dit laatste bijvoorbeeld aan de hand van sociaal-emotionele spelvormen, die op verschillende ontwikkelingsgebieden kunnen worden ingezet. Dit vraagt natuurlijk wel het een en ander van de leerkracht, is het niet met betrekking tot competenties, dan wel tot tijd. Hierbij zou dan weer gebruik gemaakt kunnen worden van de deskundigheid en ervaringen van de commissie van begeleiding, voor bijvoorbeeld coaching in competenties of tijdsbesteding.

Bronnenlijst

- Aronson, E., Wilson, T. & Akert, R. (2011). *Sociale psychologie*. (7e dr.). Amsterdam: Pearson Benelux
- Behrend, D. (2012). *Muzisch-Agogische Methodiek: een handleiding*. (5e dr.). Bussum: Coutinho
- Donkers, A. & Vermulst, A. (n.d.). *Klimaatschaal: handleiding*. Geraadpleegd op 28 februari 2017 via <https://www.klimaatschaal.nl/docs/Klimaatschaal%20Handleiding.pdf>
- Durrant, M. (2002). *Creatieve oplossingen bij gedragsproblemen op school*. (2e dr.). Apeldoorn: Garant
- Eijkeren, M. (2005). *Pedagogisch-didactisch begeleiden*. Baarn: Hbuitgevers
- Forsyth, D. (2010). *Group Dynamics*. (5e dr.). Geraadpleegd via <https://books.google.nl/books?hl=nl&lr=&id=RsMNiobZojIC&oi=fnd&pg=PR5&dq=positive+group+dynamics&ots=FGLtyx7GMT&sig=u2H8obJhu4HbcXv7kU575hxeERk#v=onepage&q=digital%20object&f=false>
- Geerdink, G., Volman, M. & Wardekker, W. (2006). *Pedagogische kwaliteit in de basisschool*. Baarn: Hbuitgevers
- Haan, D. & Kuiper, E. (2008). *Leerkracht in beeld*. Geraadpleegd via <https://books.google.nl/books?id=OWNEi64ln58C&pg=PA6&dq=voorwaarden+veiligheid+onderwijs&hl=nl&sa=X&ved=0ahUKEwi1ztDxkbrQAhUCvBoKHXnMAAgQ6AEIOTAB#v=onepage&q=veiligheid&f=false>
- Hart, S. & Hodson, V. (2011). *De veilige klas: inspireren en leren*. Geraadpleegd via <https://books.google.nl/books?id=O67exhyHesIC&pg=PA14&dq=veiligheid+klas&hl=nl&sa=X&ved=0ahUKEwikq9jn7rQAhXJhRoKHaWrDf8Q6AEIKzAB#v=onepage&q=veiligheid%20klas&f=false>
- Horeweg, A. (2013). *Gedragsproblemen in de klas: een praktisch handboek*. Houten: LannooCampus
- Jackson, S., Joshi, A. & Erhardt, N. (2003). *Recent research on team and organizational diversity: SWOT analysis and implications*. Doi: 10.1016/S0149-2063_03_00080-1
- Johnson, D. & Johnson, F. (2008). *Groepsdynamica: theorie en vaardigheden*. (9e dr.). Geraadpleegd via https://books.google.nl/books?hl=nl&lr=&id=2_t8TjMtX10C&oi=fnd&pg=PR12&dq=ontwikkelingen+groepsdynamica&ots=igHdH_K4_&sig=uXXUmwEhGvWh-37M4gjIpN9mSvw#v=onepage&q=ontwikkelingen%20groepsdynamica&f=false
- Jong, de. M. & Mijland, I. (2009). *Handboek positieve groepsvorming*. (3e dr.). Esch: Quirijn
- KPC Groep. (2012). *Schoolondersteuningsprofiel: zorg in beeld speciaal*. Geraadpleegd op 16 november 2016 via http://www.renn4.nl/wp-content/uploads/2015/08/SOP_DeCaleidoscoop_13041.pdf
- Lieshout, van. T. (2009). *Pedagogische adviezen voor speciale kinderen*. (2e dr.). Houten: Bohn Stafleu van Loghum
- Moos, R. H. (1979). *Evaluating educational environments*. San Francisco: Jossey-Bass.
- NJI. (2016). *Gedragsproblemen: definitie*. Geraadpleegd op 27 november 2016 via <http://www.nji.nl/Gedragsproblemen-Probleemschets-Definitie>
- Onstenk, J. (2011). *Pedagogiek in de onderwijspraktijk*. Bussum: Coutinho

- Os, van. R. (2008). Belonen goed gedrag effectiever dan straffen slecht gedrag [Electronic version]. *Vakblad Beveiliging*, 60-63.
- Remmerswaal, J. (2015). *Begeleiden van groepen: groepsdynamica in de praktijk*. Doi: 10.1007/978-90-368-0725-8_12
- RENN4. (2016). *Schoolgids RENN4 SO*. Geraadpleegd op 11 november 2016 via http://www.renn4.nl/wp-content/uploads/2016/07/Caleidoscoop_schoolgids_2016-2017_def.pdf
- Sipman, G. (2014). *Professioneel pedagogisch handelen*. Bussum: Coutinho
- Veen, M. & Olman, R. (2012). *Opnieuw de gelukkige klas: handboek voor stagiaires en beginnende leerkrachten in het basisonderwijs*. Assen: Van Gorcum
- Verhoeven, N. (2011). *Wat is onderzoek?* (4e dr.). Den Haag: Boom Lemma
- Vonk, R. (2007). *Sociale psychologie*. (2e dr.). Groningen: Wolters-Noordhoff
- VOS/ABB. (2016). *Peiling bevestigt: onderwijs in problemen door Wet werk en zekerheid*. Geraadpleegd op 21 januari 2017 via <https://www.vosabb.nl/tag/wet-werk-en-zekerheid/>

Bijlagen

Bijlage 1: Vragenlijst Klimaatschaal

Algemeen gedeelte over je klas		(bijna) nooit	soms	regel- matig	vaak
1	Ik vind mijn klas leuk	1	2	3	4
2	Leerlingen in deze klas maken ruzie met elkaar	1	2	3	4
3	Ik kan goed met de meeste klasgenoten opschieten	1	2	3	4
4	Er zijn leerlingen in onze klas die spullen van anderen kapot maken	1	2	3	4
5	Bij moeilijkheden word ik door klasgenoten geholpen	1	2	3	4
6	Er zijn leerlingen uit onze klas die elkaar buiten schooltijd lastig vallen	1	2	3	4
7	Er zijn leerlingen in deze klas die elkaar uitschelden	1	2	3	4
8	In deze klas worden leerlingen gepest	1	2	3	4
9	In deze klas roddelen leerlingen over elkaar	1	2	3	4
10	Er zijn leerlingen in onze klas die elkaar wel eens slaan of schoppen	1	2	3	4
11	Ik voel me in deze groep op mijn gemak	1	2	3	4
12	Ik voel dat ik bij deze groep hoor	1	2	3	4
13	Ik werk graag samen met een klasgenoot aan een opdracht	1	2	3	4
14	Ik vind de leerlingen in mijn klas aardig	1	2	3	4
15	In deze klas word je uitgelachen als je een verkeerde vraag stelt	1	2	3	4
16	Ik denk dat mijn klasgenoten mij wel aardig vinden	1	2	3	4

Specifiek gedeelte over leraar (naam invullen):

hij/zij geeft het vak:

		(bijna) nooit	soms	regel- matig	vaak
1	Er wordt in deze klas bij deze leraar veel lawaai gemaakt tijdens de lessen	1	2	3	4
2	Ik heb graag les van deze leraar. De lessen van deze leraar vind ik prettig	1	2	3	4
3	Omdat het zo onrustig is tijdens de les van deze leraar kan ik in deze klas moeilijk opletten	1	2	3	4
4	Ik vind dat de lessen bij deze leraar rommelig verlopen	1	2	3	4
5	Ik vind deze leraar aardig	1	2	3	4

6	Het kost deze leraar veel tijd om de klas rustig te krijgen	1	2	3	4
7	Deze leraar vindt het leuk om aan onze klas les te geven	1	2	3	4
8	Deze leraar heeft een goede bui	1	2	3	4
9	Deze leraar zegt regelmatig dat de leerlingen goed gewerkt hebben	1	2	3	4
10	Bij deze leraar is het rustig tijdens de les	1	2	3	4

11	Deze leraar stelt de leerlingen op hun gemak als ze een proefwerk moeten maken	1	2	3	4
12	Bij deze leraar is het in de klas is het rustig genoeg om vlug met de les te beginnen	1	2	3	4
13	Bij deze leraar kan ik met mijn problemen terecht	1	2	3	4
14	Deze leraar besteedt voldoende tijd aan alle leerlingen	1	2	3	4
15	Deze leraar laat duidelijk merken als je iets goed hebt gedaan	1	2	3	4

16	Deze leraar heeft belangstelling voor de leerlingen	1	2	3	4
17	Deze leraar helpt je als je iets niet kan	1	2	3	4

Bijlage 2: Interview gedragsdeskundige

Interview Grytsje de Vries

7 maart 2017

- Wat zijn de beschermende factoren en de risicofactoren van de doelgroep?

Wat zijn over het algemeen de beschermende factoren van deze doelgroep?

Dat is kindeigen, dus dan ga je wel heel specifiek kijken, ik denk dat je dan meer algemeen moet kijken, maar dat is zo specifiek per kind verschillend.

Maar als je algemeen iets zou moeten aangeven, zou je daar iets over kunnen zeggen?

Dan denk ik wel dat je kan zeggen dat de kinderen hier over het algemeen heel goed kunnen aangeven waar ze moeite mee hebben. Hoe ouder ze worden hoe beter ze dit kunnen natuurlijk. Ik denk dat dit toch wel het belangrijkste is.

Op welke manier zet De Caleidoscoop zich in voor het creëren van beschermende factoren binnen de school?

We hebben natuurlijk relatief kleine klassen, maximaal 14, met ondersteuning op de afdeling, dat zijn toch echt wel de beschermende factoren. De structuur en alles wat wordt aangeboden in de klas. Dus echt een duidelijke dagplanning, dat geeft de kinderen veiligheid, dan weten ze waar ze aan toe zijn dus ook dat is een beschermende factor. En de collegialiteit op de afdelingen is ook erg belangrijk, hier helpen collega's elkaar altijd dus dit is zeker een beschermende factor. Verder denk ik dat de inrichting heel belangrijk is als je kijkt naar de klassen zelf. Wij hebben hier vrij ruime klassen allemaal, dus dat is dan ook weer een beschermende factor.

Dit zijn ook de beschermende factoren die jullie aan de hand van CAREBAGS proberen na te streven?

Ja, de veiligheid zeker. Het veilige klimaat komt natuurlijk naar voren aan de hand van CAREBAGS.

Wat zijn over het algemeen de risicofactoren van deze doelgroep?

Dit is ook weer heel kindeigen. De doelgroep zelf kan zeker een belangrijke risicofactor zijn voor het pedagogische veilige klimaat, omdat kinderen hier gewoon heel agressief kunnen zijn. Dat is natuurlijk een belemmering.

Wat is de problematiek of de stoornissen die je hier het meeste ziet?

Autisme en A.D.H.D. zie je hier toch het meeste.

Wat zijn binnen de school belemmerende factoren wat betreft het creëren van een veilig pedagogisch klimaat?

Wat een beschermende factor is, is natuurlijk de ondersteuning, maar dit kan soms ook een belemmerende factor zijn, mocht die ondersteuning op een dag niet aanwezig zijn, dat je het mist. Dus dat kan op zo'n dag een belemmerende factor zijn.

Verder vind ik het gebouw, met al die trappen, een belemmerende factor. Je ziet toch wel dat kinderen best veel mogelijkheid hebben om overal naar toe te gaan, met al die deuren en gangen, dus dat kan zeker belemmerend werken.

Wat doet De Caleidoscoop om deze risicofactoren te verminderen of beperkt te houden?

Als je bijvoorbeeld kijkt naar de ondersteuning, heeft dat natuurlijk met het formatieplan te maken en nu met de bezuinigingen. Het liefst zouden wij natuurlijk elke dag ondersteuning hebben op elke afdeling en het liefst een of twee mensen. Er staan dan drie groepen op de afdelingen hier, boven zijn dat er vier. Ik denk dat als je vier groepen op een afdeling hebt, je het liefst elke dag twee mensen ter ondersteuning hebt rondlopen. Naast de vaste leerkracht. Maar dat heeft gewoon met het geldplaatje te maken, dus daar kunnen wij weinig aan veranderen. Maar dit zou toch wel de ideale

situatie zijn en dan denk ik echt dat dit effect heeft op het pedagogische klimaat in de klas, dat kinderen zich daardoor ook wel veiliger voelen. Nu zie je soms dat kinderen beschadigder binnen komen, dan heb ik het vooral over angstige kinderen. Voor hen is juist een veilig klimaat zo belangrijk. Met meer ondersteuning kun je even iemand eruit halen of dan kun je juist het kind wat angstig is even dat vertrouwen geven en dat heeft gewoon heel veel invloed.

- Wat zijn de werkzame factoren voor een optimaal veilig pedagogisch klimaat binnen een cluster-4-groep voor kinderen met gedragsproblemen?

Wat is volgens jou het belang van een veilig pedagogisch klimaat?

Het welbevinden van de kinderen en de medewerkers, dat staat voorop.

Welke factoren hebben binnen een klassensetting een positieve invloed op het pedagogische klimaat?

Voor de kinderen zie je gewoon dat de dagplanning en de inrichting van het lokaal heel veel invloed heeft. Een ruim lokaal met een digibord of een bord, de rest van de muur zoveel mogelijk blanco en een duidelijke, visuele dagplanning. En daarnaast zo weinig mogelijk prikkels, dus opgeruimde kasten, het liefst dicht. Maar ook dat de kinderen allemaal een plekje hebben waarbij ze zich goed voelen. Dit is soms lastig want soms willen kinderen bij elkaar zitten, terwijl ze eigenlijk niet met elkaar door één deur kunnen op momenten dat het escaleert en daar moet je een weg in vinden. Maar voor de kinderen is het goed dat ze een plekje hebben dat goed bij ze past en voor de leerkracht natuurlijk ook. Want die moet zich daar ook goed bij voelen, die moet je niet vergeten. Ik denk dat voor de leerkrachten bovengenoemde dingen ook heel belangrijk zijn.

Hoe zit het dan met bijvoorbeeld knutselwerkstukken ter aankleding van de klas?

Dat kan je zeker toepassen, dat is juist leuk. Al zou ik het niet naast het bord plaatsen, waar ze zich de hele dag op focussen. Maar ook de aankleding toch zoveel mogelijk gestructureerd. Zoals bij jullie, daar hangt het heel mooi aan het raam en achterin de klas, dat is hartstikke leuk en moet ook kunnen. Anders wordt het een heel steriele ruimte en dat is voor de kinderen ook helemaal niet goed. Dus ik zou het niet naast het bord hangen, maar ook zeker niet weglaten. Aankleding zorgt juist voor gezelligheid dus dat zou ik zeker toepassen.

Welke factoren hebben juiste een negatieve invloed op het pedagogisch klimaat en zouden moeten worden vermijden?

Een klein lokaal met heel veel frutsels overall, daar worden kinderen onrustig van en dat zal dus invloed hebben op het klimaat in de klas.

Verder is het zo dat wat samenhangt met een goed pedagogisch klimaat is dat de regels en de afspraken duidelijk zijn. Dus als die niet op orde zijn, of van de leerkracht mag het wel en van de ondersteuner mag het niet, dan geeft dat onduidelijkheid en zodoende een gevoel van onveiligheid bij de kinderen. Dan weten ze niet waar ze aan toe zijn dus dat zou eigenlijk voorkomen moeten worden. Goed afstemmen is dus belangrijk en het liefste schoolbreed, alleen zie je wel dat er met een grote school als deze dat de kinderen in de bovenbouw beter met deze regels kunnen omgaan dan de jongere kinderen. Dus in de bovenbouw zou je het strakker neer kunnen zetten. Maar het zou zeker belangrijk zijn om het schoolbreed heel duidelijk neer te zetten; dit zijn de regels en hier houden wij ons aan. Dat geeft een gevoel van veiligheid en rust, dat is voor ons ook zo.

In hoeverre is het mogelijk om aan te sluiten bij de verschillende behoeftes van de leerlingen binnen één klas?

Dat is soms heel lastig, dat is maatwerk. Want wat bij de een werkt, werkt bij de ander niet. En dat is dan ook een taak van ons, om de leerkracht daarin zo goed mogelijk te begeleiden, maar ook de expertise van de leerkracht zelf. Om aan te voelen wat bij welke leerling wel of niet werkt. Maar dat kan heel lastig zijn. En ik vraag me ook wel eens af, want kinderen met autisme hebben toch wel een heel andere aanpak nodig dan kinderen met A.D.H.D. bijvoorbeeld. En de aanpak voor kinderen met autisme werkt wel voor

kinderen met A.D.H.D., want dat zijn gewoon dingen die voor heel veel kinderen werken, alleen komt het met kinderen met autisme wel heel precies soms. Dus vraag ik me wel eens af, kunnen die kinderen niet beter bij elkaar in een klas, dan is het voor die kinderen duidelijk en vooral veilig. Want als er iets gebeurd in de klas en een kind met autisme begrijpt niet wat er gebeurd is, dan is dat natuurlijk heel onveilig. Dus daarover zit ik wel in overleg of de kinderen met autisme niet in één klas kunnen. En voor de rest, je hebt gewoon zoveel verschillende problematiek in de klas, maar ik denk wel dat wat wij hier bieden, structuur, duidelijkheid en een consequente aanpak, dat dit voor al deze kinderen werkt. Dus daarmee heb je al de basis neergezet die werkt voor deze kinderen en dan zou je in de specifieke aanpak, bijvoorbeeld iemand heeft heel veel moeite met opstarten van een taak, wel kunnen differentiëren. Als de basis maar gewoon staat. Dus dat maakt het wel iets makkelijker om al die kinderen bij elkaar in de groep te zetten. En dat zie je hier ook gebeuren. Soms heeft een kind het nodig om even vijf minuten over het schoolplein rond te lopen. En dat is dan die regel, voor dat kind en dat is dan gewoon in overleg met de klas en de ondersteuning. Hij of zij heeft dit even nodig. Dat is ook heel belangrijk, dat je tegen de rest van de kinderen zegt, we hebben het allemaal wel eens moeilijk, nu heeft deze leerling het even nodig om vijf minuten op het schoolplein te zijn en daarom mag hij dit nu wel en jullie even niet. Hiermee zorg je dan voor begrip voor elkaar.

Er is ook een leuke afbeelding, met dieren die op een rijtje staan en de examinerator zegt klim in een boom. En dat is eigenlijk wat ik bedoel. Een aap of een kat zullen zo in die boom klimmen, maar een vis heeft een andere aanpak nodig. En dat zie je hier eigenlijk ook, dat is maatwerk. Dat is passen, passend onderwijs; en dat is wat wij hier bieden.

- Welke competenties heeft een leerkracht(ondersteuner) nodig om een optimaal veilig pedagogisch klimaat te creëren?

Wat zijn onmisbare competenties om een veilig pedagogisch klimaat te creëren?

Dat is toch wel dat het echt op de millimeter komt. Die basis die we net benoemden, structuur, duidelijkheid, consequente aanpak, dat moet je als leerkracht of als persoon echt kunnen bieden. En dat moet in je zitten, als jij denkt 'het kan nu wel even zo', dan raak je ze kwijt. Dus dat is iets, dat moet je in de vingers hebben. Dat gevoel moet je hebben met de kinderen, dat je weet wat ze nodig hebben en dat altijd hanteert. Daar kun je niet van afwijken. En natuurlijk, als je een groep draaiende hebt, dan kun je zelf wel aanvoelen wanneer iets wel kan, maar dat je wel de structuur en de consequente aanpak hanteert. En daarnaast natuurlijk de feeling met de kinderen, met de problematiek. Want je moet ze kunnen begrijpen en je moet begrijpen waarom ze dit gedrag laten zien. Je moet het niet zien als vervelend gedrag, je moet er begrip voor hebben, anders kun je niet werken met deze kinderen.

Op welke manier kunnen leerkracht(ondersteuners) zich ontwikkelen in deze competenties?

Ik denk dat de leerkrachten die hier werken altijd wel open staan voor coaching, vanuit bijvoorbeeld het CVB (Commissie van Begeleiding). En we hebben natuurlijk coachingstrajecten en scholing binnen de school, wat we ook wel op studiedagen doen, eens in de zoveel tijd geven we bijvoorbeeld een lezing over een stoornis die hier dan voorkomt op school. Je moet wel blijven leren, dus het komt toch ook een groot deel vanuit de leerkracht zelf. Openstaan voor nieuwe dingen. Dat zie je hier ook wel, maar het kan ook best zijn dat leerkrachten huiverig zijn voor wat nieuws. Dus dat bijvoorbeeld iemand van het CVB iets aanbiedt en dat een leerkracht soms best in eerste instantie kan denken, dit gaat niet werken. En dat is soms wel lastig. Maar dat we dan toch, door middel van coaching, het toch gaan proberen. En dat moet je samen doen. Je moet het niet opdringen, want dat werkt niet. Je moet het samen gaan uitvogelen.

Hoe gebeurt dit dan?

De coaching ontstaat vanuit een hulpvraag – of vanuit de leerkracht, of vanuit ons – dat wij denken dat het niet helemaal lekker loopt, maar vaak weet de leerkracht dit zelf wel aan te geven. Dat geeft dan ook wel aan dat leerkrachten hier ook echt openstaan voor hulp. Vervolgens gaan we dan observeren, wat loopt dan niet goed en dan heb je al het een en ander concreet. Dit bespreek je dan met de leerkracht en dan gaan we samen kijken hoe we dit kunnen ombuigen naar iets positiefs. Dat is dan ook de voorbereiding, dus het vormgeven, hoe we het concreet maken. Hier ga je ook echt uitpluizen; wat doe je op welk tijdstip, een plan opstellen dus. En daarna ga je door middel van observaties kijken hoe het is opgepakt. Is er verandering of niet, werkt het of werkt het niet, dat je dat proces gaat volgen. Dat ga je dan vervolgens weer evalueren, dus daar gaat een aantal weken overheen.

Verder hebben we de werkgroep Pedagogisch Klimaat, waarin we een keer in de zoveel weken bij elkaar komen. Hierin pakken we bijvoorbeeld de 'Tot-rust-kom-kamers' aan. Verder zijn we op het moment met ouderparticipatie bezig en natuurlijk de regels en afspraken. Juist omdat deze zo van belang zijn voor het pedagogisch klimaat, zowel op school als in de klas.

Deze zaken worden dan besproken in de werkgroep, hoe wordt dit vervolgens teruggekoppeld?

Vaak worden zaken aangekaart in de teamvergadering, dan kan iedereen iets inbrengen en gaan wij vanuit de werkgroep Pedagogisch Klimaat hier vervolgens mee aan de slag. Dit wordt dan doorgekoppeld naar het GIT (overleg tussen gedragsdeskundige, intern begeleiders en teamleiders) en als zij er akkoord mee zijn, presenteren we het weer in de teamvergadering. Zo komt dat steeds de school in, maar blijf je ook bezig met nieuwe dingen.

Bijlage 3: Afgenomen vragenlijsten Klimaatschaal

Leerling 1

Algemeen gedeelte over je klas	(Bijna) nooit	Soms	Regelmatig	Vaak
1. Ik vind mijn klas leuk.	1	<u>2</u>	3	4
2. Leerlingen in deze klas maken ruzie met elkaar.	1	2	<u>3</u>	4
3. Ik kan goed met de meeste klasgenoten opschieten.	<u>1</u>	2	3	4
4. Er zijn leerlingen in onze klas die spullen van anderen kapot maken.	1	<u>2</u>	3	4
5. Bij moeilijkheden word ik door klasgenoten geholpen.	1	<u>2</u>	3	4
6. Er zijn leerlingen uit onze klas die elkaar buiten schooltijd lastig vallen.	<u>1</u>	2	3	4
7. Er zijn leerlingen in deze klas die elkaar uitschelden.	1	2	3	<u>4</u>
8. In deze klas worden leerlingen gepest.	1	<u>2</u>	3	4
9. In deze klas roddelen leerlingen over elkaar.	1	<u>2</u>	3	4
10. Er zijn leerlingen in onze klas die elkaar wel eens slaan of schoppen.	1	2	3	<u>4</u>
11. Ik voel me in deze groep op mijn gemak.	<u>1</u>	2	3	4
12. Ik voel dat ik bij deze groep hoor.	<u>1</u>	2	3	4
13. Ik werk graag samen met een klasgenoot aan een opdracht.	<u>1</u>	2	3	4
14. Ik vind de leerlingen in mijn klas aardig.	1	<u>2</u>	3	4
15. In deze klas word je uitgelachen als je een verkeerde vraag stelt.	<u>1</u>	2	3	4
16. Ik denk dat mijn klasgenoten mij aardig vinden.	<u>1</u>	2	3	4

Specifiek gedeelte over leraar	(Bijna) nooit	Soms	Regelmatig	Vaak
1. Er wordt in deze klas bij deze leraar veel lawaai gemaakt tijdens de lessen.	1	2	3	<u>4</u>
2. Ik heb graag les van deze leraar. De lessen van deze leraar vind ik prettig.	<u>1</u>	2	3	4
3. Omdat het zo onrustig is tijdens de les van deze leraar kan ik in deze klas moeilijk opletten.	1	<u>2</u>	3	4
4. Ik vind dat de lessen bij deze leraar rommelig verlopen.	1	2	3	<u>4</u>
5. Ik vind deze leraar aardig.	<u>1</u>	2	3	4
6. Het kost deze leraar veel tijd om de klas rustig te krijgen.	1	<u>2</u>	3	4
7. Deze leraar vindt het leuk om aan onze klas les te geven.	1	<u>2</u>	3	4
8. Deze leraar heeft een goede bui.	<u>1</u>	2	3	4
9. Deze leraar zegt regelmatig dat de leerlingen goed gewerkt hebben.	<u>1</u>	2	3	4
10. Bij deze leraar is het rustig tijdens de les.	<u>1</u>	2	3	4
11. Deze leraar stelt de leerlingen op hun gemak als ze een proefwerk moeten maken.	<u>1</u>	2	3	4
12. Bij deze leraar is het in de klas rustig genoeg om vlug met de les te beginnen.	<u>1</u>	2	3	4
13. Bij deze leraar kan ik met mijn problemen terecht.	<u>1</u>	2	3	4
14. Deze leraar besteedt voldoende tijd aan alle leerlingen.	<u>1</u>	2	3	4

15. Deze leraar laat duidelijk merken als je iets goed hebt gedaan.	<u>1</u>	2	3	4
16. Deze leraar heeft belangstelling voor de leerlingen.	1	<u>2</u>	3	4
17. Deze leraar helpt je als je iets niet kan.	1	<u>2</u>	3	4

Leerling 2

Algemeen gedeelte over je klas	(Bijna) nooit	Soms	Regelmatig	Vaak
1. Ik vind mijn klas leuk.	1	<u>2</u>	3	4
2. Leerlingen in deze klas maken ruzie met elkaar.	1	2	3	<u>4</u>
3. Ik kan goed met de meeste klasgenoten opschieten.	1	2	<u>3</u>	4
4. Er zijn leerlingen in onze klas die spullen van anderen kapot maken.	<u>1</u>	2	3	4
5. Bij moeilijkheden word ik door klasgenoten geholpen.	1	<u>2</u>	3	4
6. Er zijn leerlingen uit onze klas die elkaar buiten schooltijd lastig vallen.	<u>1</u>	2	3	4
7. Er zijn leerlingen in deze klas die elkaar uitschelden.	1	2	<u>3</u>	4
8. In deze klas worden leerlingen gepest.	1	<u>2</u>	3	4
9. In deze klas roddelen leerlingen over elkaar.	1	<u>2</u>	3	4
10. Er zijn leerlingen in onze klas die elkaar wel eens slaan of schoppen.	1	2	<u>3</u>	4
11. Ik voel me in deze groep op mijn gemak.	<u>1</u>	2	3	4
12. Ik voel dat ik bij deze groep hoor.	1	<u>2</u>	3	4
13. Ik werk graag samen met een klasgenoot aan een opdracht.	1	2	3	<u>4</u>
14. Ik vind de leerlingen in mijn klas aardig.	1	2	<u>3</u>	4
15. In deze klas word je uitgelachen als je een verkeerde vraag stelt.	<u>1</u>	2	3	4
16. Ik denk dat mijn klasgenoten mij aardig vinden.	1	2	<u>3</u>	4

Specifiek gedeelte over leraar	(Bijna) nooit	Soms	Regelmatig	Vaak
1. Er wordt in deze klas bij deze leraar veel lawaai gemaakt tijdens de lessen.	1	2	3	<u>4</u>
2. Ik heb graag les van deze leraar. De lessen van deze leraar vind ik prettig.	1	<u>2</u>	3	4
3. Omdat het zo onrustig is tijdens de les van deze leraar kan ik in deze klas moeilijk opletten.	1	2	<u>3</u>	4
4. Ik vind dat de lessen bij deze leraar rommelig verlopen.	<u>1</u>	2	3	4
5. Ik vind deze leraar aardig.	1	2	3	<u>4</u>
6. Het kost deze leraar veel tijd om de klas rustig te krijgen.	1	2	3	<u>4</u>
7. Deze leraar vindt het leuk om aan onze klas les te geven.	1	<u>2</u>	3	4
8. Deze leraar heeft een goede bui.	1	<u>2</u>	3	4
9. Deze leraar zegt regelmatig dat de leerlingen goed gewerkt hebben.	1	<u>2</u>	3	4
10. Bij deze leraar is het rustig tijdens de les.	1	2	<u>3</u>	4
11. Deze leraar stelt de leerlingen op hun gemak als ze een proefwerk moeten maken.	1	<u>2</u>	3	4
12. Bij deze leraar is het in de klas rustig genoeg om vlug met de les te beginnen.	<u>1</u>	2	3	4
13. Bij deze leraar kan ik met mijn problemen terecht.	1	<u>2</u>	3	4
14. Deze leraar besteedt voldoende tijd aan alle leerlingen.	1	2	<u>3</u>	4

15. Deze leraar laat duidelijk merken als je iets goed hebt gedaan.	1	<u>2</u>	3	4
16. Deze leraar heeft belangstelling voor de leerlingen.	1	2	3	<u>4</u>
17. Deze leraar helpt je als je iets niet kan.	1	2	3	<u>4</u>

Leerling 3

Algemeen gedeelte over je klas	(Bijna) nooit	Soms	Regelmatig	Vaak
1. Ik vind mijn klas leuk.	1	<u>2</u>	3	4
2. Leerlingen in deze klas maken ruzie met elkaar.	1	2	3	<u>4</u>
3. Ik kan goed met de meeste klasgenoten opschieten.	1	2	3	<u>4</u>
4. Er zijn leerlingen in onze klas die spullen van anderen kapot maken.	<u>1</u>	2	3	4
5. Bij moeilijkheden word ik door klasgenoten geholpen.	1	<u>2</u>	3	4
6. Er zijn leerlingen uit onze klas die elkaar buiten schooltijd lastig vallen.	<u>1</u>	2	3	4
7. Er zijn leerlingen in deze klas die elkaar uitschelden.	1	2	3	<u>4</u>
8. In deze klas worden leerlingen gepest.	1	2	<u>3</u>	4
9. In deze klas roddelen leerlingen over elkaar.	1	2	3	<u>4</u>
10. Er zijn leerlingen in onze klas die elkaar wel eens slaan of schoppen.	1	<u>2</u>	3	4
11. Ik voel me in deze groep op mijn gemak.	1	<u>2</u>	3	4
12. Ik voel dat ik bij deze groep hoor.	1	2	<u>3</u>	4
13. Ik werk graag samen met een klasgenoot aan een opdracht.	1	2	3	<u>4</u>
14. Ik vind de leerlingen in mijn klas aardig.	1	2	<u>3</u>	4
15. In deze klas word je uitgelachen als je een verkeerde vraag stelt.	<u>1</u>	2	3	4
16. Ik denk dat mijn klasgenoten mij aardig vinden.	1	2	<u>3</u>	4

Specifiek gedeelte over leraar	(Bijna) nooit	Soms	Regelmatig	Vaak
1. Er wordt in deze klas bij deze leraar veel lawaai gemaakt tijdens de lessen.	1	2	3	<u>4</u>
2. Ik heb graag les van deze leraar. De lessen van deze leraar vind ik prettig.	1	<u>2</u>	3	4
3. Omdat het zo onrustig is tijdens de les van deze leraar kan ik in deze klas moeilijk opletten.	1	<u>2</u>	3	4
4. Ik vind dat de lessen bij deze leraar rommelig verlopen.	1	2	<u>3</u>	4
5. Ik vind deze leraar aardig.	1	2	3	<u>4</u>
6. Het kost deze leraar veel tijd om de klas rustig te krijgen.	1	2	<u>3</u>	4
7. Deze leraar vindt het leuk om aan onze klas les te geven.	1	2	<u>3</u>	4
8. Deze leraar heeft een goede bui.	1	2	3	<u>4</u>
9. Deze leraar zegt regelmatig dat de leerlingen goed gewerkt hebben.	1	2	3	<u>4</u>
10. Bij deze leraar is het rustig tijdens de les.	1	<u>2</u>	3	4
11. Deze leraar stelt de leerlingen op hun gemak als ze een proefwerk moeten maken.	1	2	<u>3</u>	4
12. Bij deze leraar is het in de klas rustig genoeg om vlug met de les te beginnen.	<u>1</u>	2	3	4
13. Bij deze leraar kan ik met mijn problemen terecht.	1	2	<u>3</u>	4
14. Deze leraar besteedt voldoende tijd aan alle leerlingen.	1	2	<u>3</u>	4
15. Deze leraar laat duidelijk merken als je iets goed hebt gedaan.	1	2	3	<u>4</u>
16. Deze leraar heeft belangstelling voor de leerlingen.	1	2	3	<u>4</u>
17. Deze leraar helpt je als je iets niet kan.	1	<u>2</u>	3	4

Leerling 4

Algemeen gedeelte over je klas	(Bijna) nooit	Soms	Regelmatig	Vaak
1. Ik vind mijn klas leuk.	1	<u>2</u>	3	4
2. Leerlingen in deze klas maken ruzie met elkaar.	1	2	3	<u>4</u>
3. Ik kan goed met de meeste klasgenoten opschieten.	1	2	3	<u>4</u>
4. Er zijn leerlingen in onze klas die spullen van anderen kapot maken.	<u>1</u>	2	3	4
5. Bij moeilijkheden word ik door klasgenoten geholpen.	1	<u>2</u>	3	4
6. Er zijn leerlingen uit onze klas die elkaar buiten schooltijd lastig vallen.	<u>1</u>	2	3	4
7. Er zijn leerlingen in deze klas die elkaar uitschelden.	1	2	3	<u>4</u>
8. In deze klas worden leerlingen gepest.	<u>1</u>	2	3	4
9. In deze klas roddelen leerlingen over elkaar.	1	2	3	<u>4</u>
10. Er zijn leerlingen in onze klas die elkaar wel eens slaan of schoppen.	1	<u>2</u>	3	4
11. Ik voel me in deze groep op mijn gemak.	1	<u>2</u>	3	4
12. Ik voel dat ik bij deze groep hoor.	1	2	<u>3</u>	4
13. Ik werk graag samen met een klasgenoot aan een opdracht.	1	2	<u>3</u>	4
14. Ik vind de leerlingen in mijn klas aardig.	1	<u>2</u>	3	4
15. In deze klas word je uitgelachen als je een verkeerde vraag stelt.	1	<u>2</u>	3	4
16. Ik denk dat mijn klasgenoten mij aardig vinden.	1	2	<u>3</u>	4

Specifiek gedeelte over leraar	(Bijna) nooit	Soms	Regelmatig	Vaak
1. Er wordt in deze klas bij deze leraar veel lawaai gemaakt tijdens de lessen.	1	2	3	<u>4</u>
2. Ik heb graag les van deze leraar. De lessen van deze leraar vind ik prettig.	1	2	3	<u>4</u>
3. Omdat het zo onrustig is tijdens de les van deze leraar kan ik in deze klas moeilijk opletten.	1	2	<u>3</u>	4
4. Ik vind dat de lessen bij deze leraar rommelig verlopen.	1	<u>2</u>	3	4
5. Ik vind deze leraar aardig.	1	2	3	<u>4</u>
6. Het kost deze leraar veel tijd om de klas rustig te krijgen.	1	2	3	<u>4</u>
7. Deze leraar vindt het leuk om aan onze klas les te geven.	1	2	<u>3</u>	4
8. Deze leraar heeft een goede bui.	1	2	<u>3</u>	4
9. Deze leraar zegt regelmatig dat de leerlingen goed gewerkt hebben.	1	2	3	<u>4</u>
10. Bij deze leraar is het rustig tijdens de les.	<u>1</u>	2	3	4
11. Deze leraar stelt de leerlingen op hun gemak als ze een proefwerk moeten maken.	1	<u>2</u>	3	4
12. Bij deze leraar is het in de klas rustig genoeg om vlug met de les te beginnen.	1	<u>2</u>	3	4
13. Bij deze leraar kan ik met mijn problemen terecht.	1	<u>2</u>	3	4
14. Deze leraar besteedt voldoende tijd aan alle leerlingen.	1	<u>2</u>	3	4
15. Deze leraar laat duidelijk merken als je iets goed hebt gedaan.	1	2	<u>3</u>	4
16. Deze leraar heeft belangstelling voor de leerlingen.	1	<u>2</u>	3	4
17. Deze leraar helpt je als je iets niet kan.	1	2	<u>3</u>	4

Leerling 5

Algemeen gedeelte over je klas	(Bijna) nooit	Soms	Regelmatig	Vaak
1. Ik vind mijn klas leuk.	1	<u>2</u>	3	4
2. Leerlingen in deze klas maken ruzie met elkaar.	1	2	3	<u>4</u>
3. Ik kan goed met de meeste klasgenoten opschieten.	1	<u>2</u>	3	4
4. Er zijn leerlingen in onze klas die spullen van anderen kapot maken.	<u>1</u>	2	3	4
5. Bij moeilijkheden word ik door klasgenoten geholpen.	1	<u>2</u>	3	4
6. Er zijn leerlingen uit onze klas die elkaar buiten schooltijd lastig vallen.	<u>1</u>	2	3	4
7. Er zijn leerlingen in deze klas die elkaar uitschelden.	1	2	3	<u>4</u>
8. In deze klas worden leerlingen gepest.	1	<u>2</u>	3	4
9. In deze klas roddelen leerlingen over elkaar.	<u>1</u>	2	3	4
10. Er zijn leerlingen in onze klas die elkaar wel eens slaan of schoppen.	1	2	3	<u>4</u>
11. Ik voel me in deze groep op mijn gemak.	1	<u>2</u>	3	4
12. Ik voel dat ik bij deze groep hoor.	1	<u>2</u>	3	4
13. Ik werk graag samen met een klasgenoot aan een opdracht.	<u>1</u>	2	3	4
14. Ik vind de leerlingen in mijn klas aardig.	<u>1</u>	2	3	4
15. In deze klas word je uitgelachen als je een verkeerde vraag stelt.	<u>1</u>	2	3	4
16. Ik denk dat mijn klasgenoten mij aardig vinden.	1	<u>2</u>	3	4

Specifiek gedeelte over leraar	(Bijna) nooit	Soms	Regelmatig	Vaak
1. Er wordt in deze klas bij deze leraar veel lawaai gemaakt tijdens de lessen.	1	2	<u>3</u>	4
2. Ik heb graag les van deze leraar. De lessen van deze leraar vind ik prettig.	<u>1</u>	2	3	4
3. Omdat het zo onrustig is tijdens de les van deze leraar kan ik in deze klas moeilijk opletten.	<u>1</u>	2	3	4
4. Ik vind dat de lessen bij deze leraar rommelig verlopen.	1	<u>2</u>	3	4
5. Ik vind deze leraar aardig.	<u>1</u>	2	3	4
6. Het kost deze leraar veel tijd om de klas rustig te krijgen.	1	<u>2</u>	3	4
7. Deze leraar vindt het leuk om aan onze klas les te geven.	1	<u>2</u>	3	4
8. Deze leraar heeft een goede bui.	<u>1</u>	2	3	4
9. Deze leraar zegt regelmatig dat de leerlingen goed gewerkt hebben.	1	<u>2</u>	3	4
10. Bij deze leraar is het rustig tijdens de les.	<u>1</u>	2	3	4
11. Deze leraar stelt de leerlingen op hun gemak als ze een proefwerk moeten maken.	1	2	<u>3</u>	4
12. Bij deze leraar is het in de klas rustig genoeg om vlug met de les te beginnen.	1	<u>2</u>	3	4
13. Bij deze leraar kan ik met mijn problemen terecht.	<u>1</u>	2	3	4
14. Deze leraar besteedt voldoende tijd aan alle leerlingen.	<u>1</u>	2	3	4
15. Deze leraar laat duidelijk merken als je iets goed hebt gedaan.	1	<u>2</u>	3	4
16. Deze leraar heeft belangstelling voor de leerlingen.	1	2	3	<u>4</u>
17. Deze leraar helpt je als je iets niet kan.	1	2	3	<u>4</u>

Leerling 6

Algemeen gedeelte over je klas	(Bijna) nooit	Soms	Regelmatig	Vaak
1. Ik vind mijn klas leuk.	<u>1</u>	2	3	4
2. Leerlingen in deze klas maken ruzie met elkaar.	1	2	3	<u>4</u>
3. Ik kan goed met de meeste klasgenoten opschieten.	<u>1</u>	2	3	4
4. Er zijn leerlingen in onze klas die spullen van anderen kapot maken.	1	2	3	<u>4</u>
5. Bij moeilijkheden word ik door klasgenoten geholpen.	<u>1</u>	2	3	4
6. Er zijn leerlingen uit onze klas die elkaar buiten schooltijd lastig vallen.	1	<u>2</u>	3	4
7. Er zijn leerlingen in deze klas die elkaar uitschelden.	1	2	3	<u>4</u>
8. In deze klas worden leerlingen gepest.	1	<u>2</u>	3	4
9. In deze klas roddelen leerlingen over elkaar.	1	2	<u>3</u>	4
10. Er zijn leerlingen in onze klas die elkaar wel eens slaan of schoppen.	1	2	3	<u>4</u>
11. Ik voel me in deze groep op mijn gemak.	<u>1</u>	2	3	4
12. Ik voel dat ik bij deze groep hoor.	<u>1</u>	2	3	4
13. Ik werk graag samen met een klasgenoot aan een opdracht.	<u>1</u>	2	3	4
14. Ik vind de leerlingen in mijn klas aardig.	1	<u>2</u>	3	4
15. In deze klas word je uitgelachen als je een verkeerde vraag stelt.	1	2	<u>3</u>	4
16. Ik denk dat mijn klasgenoten mij aardig vinden.	<u>1</u>	2	3	4

Specifiek gedeelte over leraar	(Bijna) nooit	Soms	Regelmatig	Vaak
1. Er wordt in deze klas bij deze leraar veel lawaai gemaakt tijdens de lessen.	1	2	3	<u>4</u>
2. Ik heb graag les van deze leraar. De lessen van deze leraar vind ik prettig.	1	<u>2</u>	3	4
3. Omdat het zo onrustig is tijdens de les van deze leraar kan ik in deze klas moeilijk opletten.	1	2	<u>3</u>	4
4. Ik vind dat de lessen bij deze leraar rommelig verlopen.	1	2	<u>3</u>	4
5. Ik vind deze leraar aardig.	1	<u>2</u>	3	4
6. Het kost deze leraar veel tijd om de klas rustig te krijgen.	1	2	3	<u>4</u>
7. Deze leraar vindt het leuk om aan onze klas les te geven.	1	<u>2</u>	3	4
8. Deze leraar heeft een goede bui.	1	<u>2</u>	3	4
9. Deze leraar zegt regelmatig dat de leerlingen goed gewerkt hebben.	1	2	<u>3</u>	4
10. Bij deze leraar is het rustig tijdens de les.	1	<u>2</u>	3	4
11. Deze leraar stelt de leerlingen op hun gemak als ze een proefwerk moeten maken.	1	<u>2</u>	3	4
12. Bij deze leraar is het in de klas rustig genoeg om vlug met de les te beginnen.	1	<u>2</u>	3	4
13. Bij deze leraar kan ik met mijn problemen terecht.	1	2	<u>3</u>	4
14. Deze leraar besteedt voldoende tijd aan alle leerlingen.	1	<u>2</u>	3	4
15. Deze leraar laat duidelijk merken als je iets goed hebt gedaan.	1	2	<u>3</u>	4
16. Deze leraar heeft belangstelling voor de leerlingen.	1	2	<u>3</u>	4
17. Deze leraar helpt je als je iets niet kan.	1	2	<u>3</u>	4

Leerling 7

Algemeen gedeelte over je klas	(Bijna) nooit	Soms	Regelmatig	Vaak
1. Ik vind mijn klas leuk.	1	2	<u>3</u>	4
2. Leerlingen in deze klas maken ruzie met elkaar.	1	<u>2</u>	3	4
3. Ik kan goed met de meeste klasgenoten opschieten.	1	2	3	<u>4</u>
4. Er zijn leerlingen in onze klas die spullen van anderen kapot maken.	1	<u>2</u>	3	4
5. Bij moeilijkheden word ik door klasgenoten geholpen.	<u>1</u>	2	3	4
6. Er zijn leerlingen uit onze klas die elkaar buiten schooltijd lastig vallen.	<u>1</u>	2	3	4
7. Er zijn leerlingen in deze klas die elkaar uitschelden.	1	2	3	<u>4</u>
8. In deze klas worden leerlingen gepest.	<u>1</u>	2	3	4
9. In deze klas roddelen leerlingen over elkaar.	1	<u>2</u>	3	4
10. Er zijn leerlingen in onze klas die elkaar wel eens slaan of schoppen.	1	<u>2</u>	3	4
11. Ik voel me in deze groep op mijn gemak.	1	2	3	<u>4</u>
12. Ik voel dat ik bij deze groep hoor.	1	2	<u>3</u>	4
13. Ik werk graag samen met een klasgenoot aan een opdracht.	1	<u>2</u>	3	4
14. Ik vind de leerlingen in mijn klas aardig.	1	2	<u>3</u>	4
15. In deze klas word je uitgelachen als je een verkeerde vraag stelt.	<u>1</u>	2	3	4
16. Ik denk dat mijn klasgenoten mij aardig vinden.	1	2	<u>3</u>	4

Specifiek gedeelte over leraar	(Bijna) nooit	Soms	Regelmatig	Vaak
1. Er wordt in deze klas bij deze leraar veel lawaai gemaakt tijdens de lessen.	1	<u>2</u>	3	4
2. Ik heb graag les van deze leraar. De lessen van deze leraar vind ik prettig.	1	2	<u>3</u>	4
3. Omdat het zo onrustig is tijdens de les van deze leraar kan ik in deze klas moeilijk opletten.	<u>1</u>	2	3	4
4. Ik vind dat de lessen bij deze leraar rommelig verlopen.	1	<u>2</u>	3	4
5. Ik vind deze leraar aardig.	1	2	<u>3</u>	4
6. Het kost deze leraar veel tijd om de klas rustig te krijgen.	1	<u>2</u>	3	4
7. Deze leraar vindt het leuk om aan onze klas les te geven.	1	<u>2</u>	3	4
8. Deze leraar heeft een goede bui.	1	2	3	<u>4</u>
9. Deze leraar zegt regelmatig dat de leerlingen goed gewerkt hebben.	1	2	<u>3</u>	4
10. Bij deze leraar is het rustig tijdens de les.	1	2	<u>3</u>	4
11. Deze leraar stelt de leerlingen op hun gemak als ze een proefwerk moeten maken.	1	2	<u>3</u>	4
12. Bij deze leraar is het in de klas rustig genoeg om vlug met de les te beginnen.	1	<u>2</u>	3	4
13. Bij deze leraar kan ik met mijn problemen terecht.	1	2	<u>3</u>	4
14. Deze leraar besteedt voldoende tijd aan alle leerlingen.	1	2	3	<u>4</u>
15. Deze leraar laat duidelijk merken als je iets goed hebt gedaan.	1	2	<u>3</u>	4
16. Deze leraar heeft belangstelling voor de leerlingen.	1	<u>2</u>	3	4
17. Deze leraar helpt je als je iets niet kan.	1	2	3	<u>4</u>

Leerling 8

Algemeen gedeelte over je klas	(Bijna) nooit	Soms	Regelmatig	Vaak
1. Ik vind mijn klas leuk.	1	<u>2</u>	3	4
2. Leerlingen in deze klas maken ruzie met elkaar.	1	2	<u>3</u>	4
3. Ik kan goed met de meeste klasgenoten opschieten.	1	2	3	<u>4</u>
4. Er zijn leerlingen in onze klas die spullen van anderen kapot maken.	1	<u>2</u>	3	4
5. Bij moeilijkheden word ik door klasgenoten geholpen.	1	<u>2</u>	3	4
6. Er zijn leerlingen uit onze klas die elkaar buiten schooltijd lastig vallen.	<u>1</u>	2	3	4
7. Er zijn leerlingen in deze klas die elkaar uitschelden.	1	2	<u>3</u>	4
8. In deze klas worden leerlingen gepest.	<u>1</u>	2	3	4
9. In deze klas roddelen leerlingen over elkaar.	1	<u>2</u>	3	4
10. Er zijn leerlingen in onze klas die elkaar wel eens slaan of schoppen.	1	<u>2</u>	3	4
11. Ik voel me in deze groep op mijn gemak.	1	<u>2</u>	3	4
12. Ik voel dat ik bij deze groep hoor.	1	2	3	<u>4</u>
13. Ik werk graag samen met een klasgenoot aan een opdracht.	<u>1</u>	2	3	4
14. Ik vind de leerlingen in mijn klas aardig.	1	<u>2</u>	3	4
15. In deze klas word je uitgelachen als je een verkeerde vraag stelt.	<u>1</u>	2	3	4
16. Ik denk dat mijn klasgenoten mij aardig vinden.	1	2	<u>3</u>	4

Specifiek gedeelte over leraar	(Bijna) nooit	Soms	Regelmatig	Vaak
1. Er wordt in deze klas bij deze leraar veel lawaai gemaakt tijdens de lessen.	1	2	3	<u>4</u>
2. Ik heb graag les van deze leraar. De lessen van deze leraar vind ik prettig.	1	2	3	<u>4</u>
3. Omdat het zo onrustig is tijdens de les van deze leraar kan ik in deze klas moeilijk opletten.	1	<u>2</u>	3	4
4. Ik vind dat de lessen bij deze leraar rommelig verlopen.	1	2	<u>3</u>	4
5. Ik vind deze leraar aardig.	1	2	3	<u>4</u>
6. Het kost deze leraar veel tijd om de klas rustig te krijgen.	1	2	3	<u>4</u>
7. Deze leraar vindt het leuk om aan onze klas les te geven.	1	2	3	<u>4</u>
8. Deze leraar heeft een goede bui.	1	2	<u>3</u>	4
9. Deze leraar zegt regelmatig dat de leerlingen goed gewerkt hebben.	1	<u>2</u>	3	4
10. Bij deze leraar is het rustig tijdens de les.	1	<u>2</u>	3	4
11. Deze leraar stelt de leerlingen op hun gemak als ze een proefwerk moeten maken.	1	2	3	<u>4</u>
12. Bij deze leraar is het in de klas rustig genoeg om vlug met de les te beginnen.	1	2	<u>3</u>	4
13. Bij deze leraar kan ik met mijn problemen terecht.	1	<u>2</u>	3	4
14. Deze leraar besteedt voldoende tijd aan alle leerlingen.	1	<u>2</u>	3	4
15. Deze leraar laat duidelijk merken als je iets goed hebt gedaan.	1	2	<u>3</u>	4
16. Deze leraar heeft belangstelling voor de leerlingen.	1	2	3	<u>4</u>
17. Deze leraar helpt je als je iets niet kan.	1	2	<u>3</u>	4

Bijlage 4: Inventaris sociaal-emotionele spelvormen

<u>Inventaris sociaal emotionele spelvormen</u>	
Doel	Sociaal-emotioneel spel
<u>Emotionele ontwikkeling</u> <i>Herkennen, erkennen en benoemen van emoties. Bespreekbaar maken en leren hiermee om te gaan.</i>	Emotiespel - wereldkinderen
	Emo dobbelsteen
	Lekker-in-je-vel-spel
	Het EQ-babbelspel
<u>Persoonlijke ontwikkeling</u> <i>Vergroten van zelfvertrouwen, stimuleren van zelfwaardering en zelfbewustzijn en het ontdekken van eigenwaarde en kwaliteiten.</i>	Ik ben steengoed
	Spiegel jezelf spel
	EigenWijsjes
	Kinder kwaliteiten spel
	Beresterke gedachten
	Zo zie ik mezelf!
	Een steekje los?
	Omdenken: opvoedspel
<u>Sociale ontwikkeling</u> <i>Bevorderen van sociaal gedrag, sociale vaardigheden en de sfeer binnen de groep.</i>	Kracht van 8 kaartspel
	Praatprikkel
	MimiQ
	Het originele babbelspel
	Babbelspel junior
	Het EQ-babbelspel

Emotiespel - wereldkinderen	
Doel	Herkennen van emoties en stimuleren van de sociale ontwikkeling.
Handleiding	2-6 spelers Bespreek vooraf de emoties met de kinderen. Laat ze bijvoorbeeld situaties noemen waarin zij deze emoties voelden. Deel de spelborden en de bijbehorende kaartjes uit. Gooi de dobbelsteen; geeft deze een emotie aan, mag je dat kaartje pakken en op het spelbord plaatsen. Geeft de dobbelsteen rood aan, sla je een beurt over. Bij groen mag je een keer extra gooien. Wie als eerst zijn spelbord vol heeft, is de winnaar. Variant: Memoryspel met de kaartjes.

Emo dobbelsteen	
Doel	Leren herkennen en benoemen van emoties, bevorderen van sociaal gedrag en het ontwikkelen van taal, zelfvertrouwen en zelfverzekerdheid.
Handleiding	Moedig kinderen met behulp van de voorbeelden op de dobbelsteen aan om hun eigen gevoelens te onderzoeken en hierover te praten. Speel de besproken emoties na, bedenk er samen met de kinderen een verhaal bij of laat de kinderen een tekening maken a.d.h.v. de besproken emotie.

Ik ben steengoed	
Doel	Vergroten van zelfvertrouwen bij faalangst. Bevordering van cognitieve, sociale en motorische vaardigheden.
Handleiding	2-5 spelers Degene die het hoogste gooit, mag beginnen. Wanneer je op een smiley komt, pak je de opdrachtkaart die daarbij hoort (vrolijke gele, knipogende groene of denkende rode kaartjes). De rode en gele kaartjes mag je zelf voorlezen, de groene worden door je linkerbuurman voorgelezen. Heb je de opdracht volgens de medespelers goed uitgevoerd, verdien je een goudklompje of mag je een paar stappen verder. Kom je op de smiley met uitgestoken tong, volg dan de pijl (andere route). Het spel is afgelopen als één speler over de finishlijn is. Deze krijgt vier extra goudklompjes. Degene die de meeste goudklompjes heeft, is de winnaar.

Praatprikkel	
Doel	Filosoferen in de klas; aan het denken zetten en het ontdekken van nieuwe thema's. Bevorderen van sociaal gedrag; luisteren naar anderen en spreken binnen de groep.
Handleiding	Neem een van de vragenkaartjes van de stapel en stel deze aan de klas. Hierbij kunnen meerdere thema's aan het licht

	komen. Het maakt niet uit op welk thema het gesprek uitkomt, maar probeer de kinderen zo lang mogelijk te stimuleren om verder te denken. Vraag bijvoorbeeld door d.m.v. de vragen op de achterkant van de kaartjes.

Lekker-in-je-vel-spel	
Doel	Bespreekbaar en (h)erkenbaar maken van gevoelens en emoties en de leerling leren hiermee om te gaan.
Handleiding	Aan de hand van de kaarten kunnen er verschillende spelvormen worden gekozen. Zo kan er worden gekozen voor het uitbeelden en herkennen van de emotie (lichaamstaal), het bespreken van de emoties en bijbehorende vragen (woordenschat), het voelen van emoties (filmpje) en het onderzoeken van een emotie (ontdekkingstocht). Deze verschillende spelvormen worden aan de hand van de spelkaarten per kopje toegelicht.

Spiegel jezelf spel	
Doel	Vergroten van zelfvertrouwen door het kijken vanuit een positieve blik en het ontdekken van kwaliteiten.
Handleiding	Er kan met dit spel gekozen worden voor verschillende spelvormen. Het Spiegel-jezelf-spel: Raak zo snel mogelijk je kaarten kwijt door setjes op tafel te leggen en hoor wat een ander zo leuk aan je vindt. Drie om drie: Hoe zie jij jezelf en hoe zien anderen jou? Vergelijk de drie eigenschappen die jezelf gekozen hebt met de kwaliteiten die de andere spelers bij jou vinden passen. Mijn Top-3: Welke drie sterke eigenschappen passen het beste bij jou? Kaartje van de dag: Leer de waarde van de sterke eigenschappen kennen. Waaraan herken je de kwaliteit?

EigenWijsjes	
Doel	Positief leren denken voor een beter zelfbeeld, bewustzijn en zelfvertrouwen.
Handleiding	Schud de kaartjes en leg ze met de achterkant naar boven. Focus je op het kaartje dat je gaat trekken en houd de woorden op dat kaartje in gedachten. Merk dat het zinnetje op vele momenten goed te gebruiken is en daarbij een steuntje in de rug geeft.

Kracht van 8 kaartspel	
Doel	Het verbeteren van de sfeer binnen de groep en de ontwikkeling van eigenwaarde en zelfwaardering.
Handleiding	Dit kaartspel kan worden ingezet voor acht verschillende spelvormen. - De clown en de dromer: Een coöperatief belevingsspel; gezamenlijk kwartetten verzamelen.

	- Zoek de tweetallen: Een coöperatief geheugenspel; zoek gezamenlijk naar de tweetallen. - Dit hoort bij mij: Een coöperatief spel waarbij je elkaar leert kennen; verzamel drie kaarten waarop dingen staan die bij jou passen en vertel waarom. - Kracht verzamelen: Een coöperatief alternatief voor het bekende kwartetspel; spaar door het luisteren naar anderen samen zoveel mogelijk kwartetten. - Krachtig wis en waarachtig: Een coöperatief reactiespel; ga samen op zoek naar kaarten die bij elkaar horen, maak hierbij allemaal tegelijk het juiste geluid en gebaar. - Verborgene kracht: Een coöperatief verbindingsspel; zorg er samen voor dat de verborgen kaarten in de juiste volgorde komen. - Stille kracht: Een coöperatief strategiespel; een spel dat wordt gespeeld zonder te praten, met als doel zoveel mogelijk kwartetten te verzamelen. - Dit is mijn kracht: Een coöperatief spel waarbij je elkaar én jezelf leert kennen; probeer te bedenken welke kaarten goed bij een ander passen.

Kinder kwaliteiten spel	
Doel	Het bieden van positieve aandacht aan kinderen en zodoende bijdragen aan een positief zelfbeeld.
Handleiding	Ga aan de hand van de kwaliteiten op de kaartjes met kinderen (individueel, in een groepje of met de hele groep) in gesprek over hun eigen kwaliteiten. Stel hierbij gespreksregels op en stel de leerlingen op hun gemak. Heb respect voor de inbreng van de leerling; niet invullen maar doorvragen.

Beresterke gedachten	
Doel	Kinderen in contact brengen met opbouwende gedachten en bevestigingen en hen zodoende spelenderwijs sterker in het zelfbewustzijn te maken.
Handleiding	Speel het spel in vorm van een kwartetspel of laat kinderen als start van de dag of ontspanningsmoment een kaartje trekken.

Zo zie ik mezelf!	
Doel	Kinderen met autisme spelenderwijs uitdagen na te denken over zichzelf, hoe ze denken, wat ze voelen en hoe ze zich gedragen in verschillende situaties.
Handleiding	Aan de hand van stelling-, situatie- en schaalvraagkaartjes nadenken en samen in gesprek gaan. Op een stellingkaartje staat aan de voor- en achterzijde een uitspraak. Kies de stelling die jou het best omschrijft en leg uit waarom. Op de situatiekaartjes staan verschillende momenten van een dag beschreven. Gedraag jij je in alle situaties hetzelfde of zijn

	er verschillen? Kies bij elk situatiekaartje verschillende stellingkaartjes die bij jou passen in die situatie. Wat is voor jou een moeilijke situatie of wanneer kun jij juist goed reageren op anderen? Beschrijf kort de situatie en kies vervolgens een schaalvraagkaartje die bij deze gebeurtenis past. Waar op de schaal sta jij met jouw gedrag? En anderen?

MimiQ	
Doel	Aangaan van sociale interacties en het herkennen van emoties.
Handleiding	2-4 spelers Schud de kaarten en geef drie aan elke deelnemer. De rest gaat op een gedekte stapel. Kijk naar de kaarten in je hand en vraag de identieke kaarten aan elkaar door het trekken van de gekke gezichten die op de kaarten staan afgebeeld. Heeft de gevraagde medespeler een van deze kaarten, moet hij of zij deze geven. Heeft hij deze niet, steekt hij zijn tong uit en pakt degene die aan de beurt was een kaart van de stapel. Bij drie identieke kaarten heeft de speler een troefkaart. De speler die aan het einde de meeste troefkaarten heeft is de winnaar.

Omdenken: opvoedspel	
Doel	Het omdenken van lastig gedrag tot een nieuwe mogelijkheid.
Handleiding	Probeer aan de hand van vragen- en interventiekaarten een ingebracht probleem om te denken. Wijs een spelleider en een probleemhebber aan. De spelleider krijgt 5 interventiekaarten, de anderen (ook de probleemhebber) krijgen 5 vraagkaarten. De probleemhebber vertelt in één minuut zijn probleem. Om de beurt stelt iedereen een vraag aan de probleemhebber, de spelleider zet elke ronde een interventie in. Na een ingebrachte vraag/interventie wordt de betreffende kaart afgelegd en een nieuwe van de stapel gepakt. Het spel gaat door tot iemand het probleem heeft omgedacht. Dit mag op elk moment worden ingebracht.

Een steekje los?	
Doel	Spelenderwijs bewustwording van en in gesprek over psychische gezondheid en kwaliteit van leven voor meer openheid, (h)erkenning en begrip.
Handleiding	2-6 spelers Begin met het neerleggen van het startbord. Welke thema's verder terugkomen op het speelbord, mogen de deelnemers zelf bepalen. Leg deze themaborden rondom het startbord. Stel zelf het einddoel van het spel vast (b.v. bij een x-aantal opstekers of na een x-tijd spelen). Stel een spelleider vast die kaartjes voorleest en groeps gesprekken begeleid. Iedereen begint op het startbord. Kom je tijdens een spel op een thema waar je je niet prettig voelt, kan je altijd terug naar het startbord. Gooi met de dobbelsteen en loop het aantal ogen dat je hebt gegooid. Gooi je kans, ga je naar het kansvakje in

	het themabord en pak je een kanskaart. Beantwoord de vraag of voer de opdracht uit die bij de categorie hoort. Je mag altijd passen als het niet goed voelt. Als je een vraag goed beantwoord hebt, verdien je een opsteker in dezelfde kleur als het speelbord waarop je staat.

Het originele Babbelspel	
Doel	Spelenderwijs oefenen van sociale vaardigheden.
Handleiding	7-15 jaar – Onder begeleiding in kleine groepjes, met de hele klas of één op één. De pionnen worden in het groene startvak geplaatst. Vervolgens wordt de pion het aantal ogen verzet dat met de dobbelsteen wordt gegooid. Wanneer een speler op een vakje staat, neemt hij een opdracht van die kleur, leest de opdracht hardop voor en antwoordt op de vraag. Na afloop wordt de kaart onderaan het bijpassende stapeltje terug gelegd. Het is de rol van de begeleider om bijkomende vragen te stellen en de andere spelers bij de vraag te betrekken, zodat er een conversatie ontstaat over een bepaald onderwerp. Indien de speler de vraag goed heeft beantwoord krijgt hij/zij een beloningsring van die kleur en plaatst die op de pion. Als een speler op een grijze steen komt, moet hij een ring teruggeven. Komt een speler op een pestkop-vakje, trekt hij een pestkop-kaartje en wordt deze situatie besproken. De duur en winnaar van het spel kan van tevoren zelf worden bepaald. Er kan bijvoorbeeld worden gespeeld totdat één van de spelers alle beloningsringen heeft gehaald of totdat er een x-aantal rondes zijn gemaakt.

Babbelspel junior	
Doel	Spelenderwijs inzicht krijgen in sociale & verbale vaardigheden.
Handleiding	4-8 jaar – 2-8 spelers Puzzel om te beginnen het spelbord (de vijver) in elkaar. Plaats vervolgens een aantal visjes in de vijver (hoe meer visjes, des te langer het spel duurt). De begeleider wijst iemand aan die mag beginnen met vissen. De spelers vangen nu om de beurt een visje uit de vijver. Nadat een speler een vis heeft gevangen, neemt hij een opdrachtkaart in dezelfde kleur als de vis. De begeleider leest de opdrachtkaart en helpt de speler op weg. Indien de speler de opdracht goed heeft uitgevoerd, mag hij het visje houden. Het spel is afgelopen als alle visjes uit het water zijn.

Het EQ-babbelspel	
Doel	Spelenderwijs versterken van het emotionele zelfbeeld en de omgang met anderen.
Handleiding	7-12 jaar – 2-8 spelers De pionnen worden in het groene startvak geplaatst. Vervolgens wordt de pion het aantal ogen verzet dat met de

	dobbelsteen wordt gegooid. Wanneer een speler op een vakje staat, neemt hij een opdracht van die kleur, leest de opdracht hardop voor en antwoordt op de vraag. Na afloop wordt de kaart onderaan het bijpassende stapeltje terug gelegd. Het is de rol van de begeleider om bijkomende vragen te stellen en de andere spelers bij de vraag te betrekken, zodat er een conversatie ontstaat over een bepaald onderwerp. Indien de speler de vraag goed heeft beantwoord krijgt hij/zij een beloningsring van die kleur en plaatst die op de pion. De spelers blijven de kring volgen in klokwijzerzin tot één van de spelers zes verschillende gekleurde ringen heeft verzameld.